

Vaders, zonen en islam:

migreren tussen
OEDIPUS en
ABRAHAM

Vaders, zonen en islam: migreren tussen
OEDIPUS en
ABRAHAM

*Verslag van het seminarie
van 5 december 2012
te Brussel*

Redouane Ben Driss is master in de psychologie en werkt als psycholoog-psychotherapeut in CGG Brussel - Steunpunt Cultuursensitieve Zorg.

Koen Baeten is master in de wijsbegeerte en in de familiale en seksuologische wetenschappen, docent in de opleiding Gezinswetenschappen (HUBrussel) en zelfstandig psychotherapeut.

Hans Van Crombrugge is doctor in de pedagogische wetenschappen, hoofdlector in de opleiding Gezinswetenschappen en voorzitter van het Kenniscentrum Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (HUBrussel).

Meryem Kanmaz is doctor in de politieke en sociale wetenschappen en inhoudelijk experte bij Mana vzw, Expertisecentrum voor Islamitische Culturen.

Het **Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen** maakt deel uit van de Hogeschool-Universiteit Brussel en doet als kenniscentrum onderzoek naar de leefsituatie van gezinnen en hoe deze beter kunnen worden ondersteund. Studiedagen, publicaties en bijscholingen maken de onderzoeksresultaten toegankelijk voor een breed publiek.

Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen
Hogeschool-Universiteit Brussel
Huart Hamoiriaan 136 - 1030 Brussel
www.hig.be - kenniscentrum.gezin@hig.be

- 5 Woord vooraf: Op zoek naar inspirerende verhalen voor krachtige vader-zoonrelaties.
- 9 Identiteit tussen de dood van Oedipus en de geboorte van Abraham. Vragen over de plaats van de vader.
Redouane Ben Driss
- 21 Abraham en Ibrahim: een vergelijking van de verhalen in de Bijbel en de Koran.
- 35 Het verhaal van Oedipus.
- 41 Oedipus, Abraham, Kaïn en Abel: spanningsveld tussen rivaliteit en agressiviteit.
Koen Baeten
- 49 Ibrahim als voorbeeld van de gelovige vader in de migratie. Een verkenning van de islamitische verhalenschat.
Hans Van Crombrugge
- 69 'Vaders, zonen en islam: migreren tussen Oedipus en Abraham'. Verslag van het debat.

Woord vooraf

OP ZOEK NAAR INSPIRERENDE VERHALEN VOOR KRACHTIGE VADER-ZOONRELATIES

Gezinsrelaties begrijpen, en vooral hoe we deze kunnen versterken, vormt de kern van de activiteiten van het kenniscentrum 'Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen' van de HUBrussel. Zowel in ons onderzoek als in onze publicaties hebben we veel aandacht voor de vader-zoonrelatie en hoe deze evolueert in tijden van maatschappelijke verandering, migratie en veelsoortige gezinsvormen. Het succes van ons boek 'Vaders in soorten' uit 2002 bewijst dat we niet alleen staan met onze belangstelling en zorg voor de rol van vaders in hedendaagse gezinnen. Ook in ons recente boek 'Gezinnen in soorten' neemt de vader-zoonverhouding een belangrijke plaats in en hebben we oog voor de impact van migratie op gezinsrelaties.

De rol van levensbeschouwing en religie is een tweede rode draad in onze activiteiten. De actieve deelname van studenten uit islamitische gezinnen aan de opleiding Gezinswetenschappen, en de laatste jaren ook regelmatig uit joodse gezinnen, daagt ons uit om stil te staan bij onze eigen culturele blik op gezinnen en gezinsrelaties. Samen met de studenten hebben we onderzocht of en hoe levensbeschouwing en zingeving ons kunnen inspireren in onze liefdesrelaties, in de opvoeding van onze kinderen en in de zorg voor onze ouders. 'Zin in gezin' uit 2008 vormde de start voor verdere exploraties van het pedagogisch denken en handelen vanuit islamitische tradities. 'Opvoeden met de Koran' is trouwens een van de vaste thema's in de bijscholing 'Islamitische visies op relaties en opvoeding' die we al meer dan tien jaar aanbieden.

Het mag dus niet verwonderen dat de oproep van Redouane Ben Driss om stil te staan bij de – meestal impliciete - culturele kaders waarmee we vader-zoonrelaties als hulpverleners benaderen, hier een nieuwsgierig gehoor kreeg. We delen zijn bezorgdheid over vaders die vastlopen en zonen die op drift geraken in gezinnen vandaag, in het bijzonder – hoewel zeker niet uitsluitend - in gezinnen in migratie. We zijn geprikkeld door zijn creatieve zoektocht naar verhalen uit de islamitische tradities die de relaties tussen vaders en zonen kunnen inspireren en versterken.

Op 5 december 2012 was Redouane Ben Driss onze centrale gast op het seminarie 'Vaders, zonen en islam: migreren tussen Oedipus en Abraham'. Zijn bijdrage opent ook deze publicatie. Zijn stelling: het 'westerse' Oedipusverhaal, dat klassiek het vader-zoonconflict weergeeft, werkt niet als kader om gezinnen in de migratie, vooral van Maghrebijnse origine, te helpen. In de islamitische Abraham- of Ibrahimmythe vindt hij inspiratie voor een meer gelijkwaardige vader- en zoonverhouding, een model van 'verantwoordelijk engagement' en van harmonie, eerder dan conflict tussen vader en zoon. In zijn interpretatie van dit offerverhaal ziet hij een zoon die zich onderwerpt aan het gezag van de vader, die hem op goddelijk bevel moet offeren. Vader en zoon werken samen in de uitvoering van dit bevel, ze onderwerpen zich beiden aan het gezag van God. Als God in het ultieme moment Ibrahim tegenhoudt, verzaakt deze aan het doden van zijn zoon en dus aan de uitoefening van zijn macht over de zoon. Nu kan de zoon op zijn beurt vader worden, niet in rivaliteit met, maar naar het voorbeeld van zijn vader.

Psychoanalyst Koen Baeten steunt zijn oproep voor een meer cultuursensitieve houding, voor een echt empathische houding, voor de aanvaarding van de echtheid van de ander, evenwel zonder het individu te reduceren tot zijn/haar cultuur of cultureel te idealiseren. Hij stelt dat een psychoanalytische duiding van de menselijke drijfveren juist de mens als handelend wezen centraal stelt, in de plaats van goddelijke inmenging of mythologische voorbestemming. Hij verwijst naar andere verhalen die eerder de harmonie tussen vader en zoon verbeelden, zoals het verhaal over de Trojaanse held Aeneas die zijn oude vader op de schouder neemt om samen met zijn vrouw en zijn zoon het brandende Troje te ontvluchten. Hij pleit ook voor een herwaardering van mythes waarin vrouwelijke figuren een grote kracht vertegenwoordigen en die meer inzicht kunnen geven in de functie van de vrouw en de moeder in onze wording tot mens, tot subject.

Pedagoog Hans Van Crombrugge verkent in zijn bijdrage de rijke islamitische tradities die ons willen leren dat de macht van de vader inderdaad niet absoluut is. Hij wijst eerst op de spanning in de Griekse mythologie tussen de macht van de vader (vaderschap) en de liefdevolle vader (vaderlijkheid). Vervolgens toont hij aan dat in de verhalen over Ibrahim een andere spanning het centrale thema is: deze tussen enerzijds het recht van de vader op gehoorzaamheid en respect en anderzijds zijn plicht de kinderen als partner en individu te

erkennen. De vader heeft niet het recht zijn zoon te offeren, noch zijn toekomst vast te leggen. De vele verhalen over Ibrahim tonen ons een vader die met zijn zoon overlegt en samenwerkt. Ismaël, de zoon, is niet het passieve slachtoffer van zijn vaders beslissingen, wel een partner. En Hagar, de moeder, is de sterke vrouw. Bovendien zijn vader, moeder en kind in deze verhalen constant in de migratie. Hij besluit daarom dat de islamitische verhalen een bron kunnen zijn om met vaders na te denken over de uitdagingen van een verantwoorde opvoeding.

De verhalen van Abraham/Ibrahim en van Oedipus zijn deel van ons collectieve geheugen, maar zijn daarom geen parate kennis bij alle lezers... Hans Van Crombrugge geeft er een samenvatting van. Hoe de verhalen over Abraham in de Bijbel en Ibrahim in de Koran zich verhouden, werd in schema gezet door Marlies ter Borg en Karima Bisschop.

Redouane Ben Driss stelt pertinente vragen. Hij daagt hulpverleners uit om stil te staan en na te denken over de impact die verhalen kunnen hebben. 'De vreemdeling is geen object waarmee men kan experimenteren, maar een handelend subject, een individu met een verhaal. Laat ons de confrontatie aangaan met onze eigen verhalen zodat er een echte ontmoeting kan plaatsvinden,' besluit hij.

We hopen dat de ontmoeting van 5 december en deze neerslag van de vragen en discussies die de diverse stellingen oproepen, kan bijdragen tot een cultuursensitieve hulpverlening die bewust omgaat met de impact van de migratie. Die niet in de plaats van de vader treedt. Die recht doet aan de bagage die migranten meebrengen vanuit hun eigen culturele ruimte. Die bijdraagt tot een beter begrip, en vooral versterking van alle gezinnen.

*Lut Verstappen, stafmedewerkster
Kenniscentrum Hoger Instituut
voor Gezinswetenschappen -
Hogeschool-Universiteit Brussel*

IDENTITEIT TUSSEN DE DOOD VAN OEDIPUS
EN DE GEBOORTE VAN ABRAHAM

VRAGEN OVER DE PLAATS VAN DE VADER

Door Redouane Ben Driss

Inleiding

Na een jarenlange ervaring als therapeut met voornamelijk Maghrebijnse cliënten, ben ik tot de volgende vaststelling gekomen: we moeten onze visie op de vaderfunctie en op de persoonlijkheid van cliënten in ballingschap dringend bijstellen.

Over de vaderfunctie in de migratie is al veel gezegd, helaas al te dikwijls in een moraliserend en destructief discours. Deze functie wordt vaak verbonden met het lukken of het mislukken van de migratie. Bovendien ziet men een verband met het lijden en de criminele misstappen van sommige migrantenjongeren.

Elke reflectie met betrekking tot de vader en de ballingschap is moeilijk, net omwille van de ballingschap en de vraag naar de plaats van de vader in deze maatschappij. De vader in ballingschap wordt geconfronteerd met een maatschappij waar de vaderfiguur in verval is en in mutatie onder invloed van revolutionaire ideeën over de vrouw.

Wij worden dagelijks direct of indirect geconfronteerd met de functie van de Maghrebijnse vader in ballingschap. Deze is dikwijls onderwerp van fantasieën en vooroordelen. Men kan zich afvragen waarom.

Onze psychosociale en medische hulpverleners reageren tijdens hun begeleiding al te vaak op een onaangepaste manier, 'in de plaats' van de vader.

Zijn problematiek wordt gezien als een persoonlijk probleem. Het familiaal en cultureel functioneren in het gastland worden vergeten. Waarover en vooral, over wie spreken we? Wij beperken ons teveel in onze zoektocht naar de oorsprong van de sacrale betekenis van de vader en zijn ontstaansmythes. Mythes die van hem een vader maken.

Naar mijn mening is het onvoldoende en zelfs gevaarlijk om in therapeutisch en sociaal werk het discours van de Maghrebijnse vader of zoon in ballingschap te 'ontcijferen' met het model van het oedipuscomplex, het model van de vadermoord door de hand van de zoon. Want dit kan leiden tot het uitsluiten van de vader. Of het benadrukt juist het tekortschieten van de vader omdat het hem niet toelaat 'de drager van de wet te zijn'.

Na talloze therapeutische ontmoetingen denk ik dat we andere referenties en leerschema's kunnen vinden.

De kliniek van de ballingschap

Freud en vele anderen konden aantonen dat elke vader eerst een zoon is. Zeggen dat er een vader is, veronderstelt dat er ook een verband is tussen de vader en het ontstaan van de zoon. De vader is de bron van het ontstaan van een genealogie en dus niet te scheiden van het ontstaan van de persoon.

In het genealogisch geheugen heeft het woord 'vader' een dubbel statuut, enerzijds als een ketting, een tussenstap, anderzijds als een referentie. Met andere woorden: Vader is 'Oorsprong en Geheugen'.

De vader is tweemaal mythisch: een eerste maal is hij vader in de affectieve relatie en een tweede maal wordt hij voorgesteld als 'de grensbewaker' van het subject.

Met dit in het achterhoofd kan men beter inschatten hoe de symbolische norm efficiënt kan zijn. Helaas zijn dikwijls welgemeende therapeutische tussenkomsten met cliënten destructief omdat men 'deze vaders' vraagt oedipale vaders te zijn. Er wordt hun gevraagd om zich tegenover hun kinderen volgens het oedipale model te gedragen. En bijgevolg een rivaal van hun zoon te worden. In zeer vele culturen is dit onaanvaardbaar. Men zit vast in een ethnocentrische visie zonder besef van de eigen vreemdheid. Dit gebeurt vooral als we twee zaken buiten beschouwing houden. Enerzijds de tijdelijke en de ruimtelijke mechanismen, eigen aan de migratiebeweging. Anderzijds wanneer

we geen rekening houden met de categorieën van Kant die toelaten het absolute te onderscheiden van het bijzondere van tijd en ruimte als aanpasbare continuïteiten.

De 'kliniek van de ballingschap', zoals transculturele therapieën, geven de mogelijkheid om de melancholie, de verplettering of terughoudendheid van de migrant in tijd en ruimte te leren kennen. Voor sommige patiënten is de weerslag van de migratie traumatisch. Bepaalde moeilijkheden van de patiënten komen voort uit het onvermogen een strategie te ontwikkelen omwille van de psychische en culturele scheiding. Een transculturele kliniek laat toe om - zonder te moeten verglijden in een ingewikkeld discours - aan te tonen 'hoe groot' de verwarring kan zijn, en dit door zowel een westers - als niet-westers gedachtegoed te hanteren.

Maar laat ons teruggaan naar de vaderfunctie.

De therapeut kan altijd, op basis van zijn persoonlijke bevraging en antropologische kennis, de vaderfunctie aanpakken.

Wij stellen vast dat de huidige klinische praktijk bewust of onbewust de oedipale functie van de vader als 'natuurlijk' bekrachtigt, gekleurd met exotische en sociologische termen. Alsof de vraag 'naar' de vader afgesloten is en teruggebracht is tot 'de rol van de vader', zonder oog voor de symboliek.

Auteurs zoals Benslama en Haddjad stellen dat we moeten overgaan naar een andere inhoud van reflectie. We moeten de oedipale theorie loslaten om andere ontstaansmythes aan bod te laten komen, niet vanuit een concurrentiepositie maar complementair in de constructie van familiale structuren.

De beleving van de moslim in een oedipale context en in een therapeutische behandeling vanuit dit model, verkiest de dood van de vader en de komst van de grote broers. Zij maken de Wet uit, met medeplichtigheid van de moeders.

Deze jonge mannen zijn dikwijls van de tweede migratiegeneratie en vervallen in een houding van mentale vervreemding en onaangepast gedrag. Zij staan in totale tegenstelling tot de afstamming van de vader waartoe zij behoren. Hierin geldt het principe dat de zoon de Wet overneemt met de toestemming van de vader of met de dood van de voorvader.

*In Oriëntaalse
voorstellingen van het offer
is de zoon geen willoos
slachtoffer maar een
medewerker van de vader.
[kunstenaar onbekend]*

Men stelt vast dat de eerste slachtoffers niet enkel deze jonge mannen en toekomstige vaders zijn maar ook hun zusters die onder een dikwijls religieuze hegemonie leven. Sommige jongeren vinden in de religie een nieuwe geestelijke identiteit.

Het offer van Ismaël als hulpmiddel in de analyse

Het spreekt vanzelf dat een ontstaansmythe zoals de Abrahammythe in Jungiaanse (psychoanalytische) termen een archetype is. Vanuit een islamitische traditie kan het verhaal van het offer van Ismaël door zijn vader Abraham worden gebruikt in de analyse.

Generaties lang heeft de vader een plaats ingenomen zoals Abraham, die zijn zoon moet offeren. De zoon biedt geen weerstand en onderwerpt zich aan de wil van de vader. Abraham weent, hij lijdt maar gehoorzaamt aan een Wet hoger dan hijzelf, deze van God.

Deze God zal het offeren van de zoon stoppen door de arm van Abraham tegen te houden. Hij stelt de vader voor om een ram te offeren, een mannelijk schaap.

Door deze daad toont Abraham zijn eigen onmacht. Symbolisch zal hij zijn zoon doden zodat deze zijn plaats niet zou kunnen innemen. Maar door hem te sparen verzaakt hij aan alle macht en zijn machtsgezag over zijn zoon. Vanaf dan kan de zoon vader worden naar het voorbeeld van zijn vader. De overdracht gebeurt niet in rivaliteit met, maar in aanvaarding van het gezag van de vader. Op zijn beurt ontdaan van alle macht.

Sommige cliënten, vaders, verschuilen zich in een tirannieke almacht tegenover hun kinderen en blijven ernstig in gebreke als vaders. In klinische termen betekent dit: via een narcistische of psychopathische onmacht overgaan naar het stadium van gezag. Met andere woorden, het stadium van de Wet.

Zijn zij 'Abrahams' die weigeren het mes te laten vallen? Angstig hun macht te verliezen? De paranoïde almacht? Alles wordt voor hen verdacht. Vooral de blik van de ander. Voor sommigen verscherpt de ballingschapcontext de angsten voor de cultureel andere.

De vader moet al zijn kracht en creativiteit inzetten om de symbolische kindermoord om te zetten naar het doorgeven van waarden en verlangens. God is Wet en hij vraagt aan Abraham om de boodschapper te zijn van zijn wil en dus van zijn Wet. En Ismaël onderwerpt zich.

In de geschiedenis van Abraham worden het verlangen, de angst en de liefde van de kinderen tot de ouderen gedragen door Satan. Satan is het andere gezicht van God, een idee dat ook vandaag nog wordt aangenomen. De uitdrukking van verlangen of van drift is voor sommigen de uitdrukking van het werk van Satan, de gevallen engel, en van de djins.

Sommigen zullen zich de vraag stellen naar het waarom van dit offer van Ismaël. Het antwoord van vele auteurs is dat deze beproeving Abraham de kans gaf boven zichzelf uit te stijgen. De kans zich te verheffen tot een volwassen niveau en tot perfectie door middel van een concrete daad met een reëel gevolg.

Een vader geconfronteerd met de dood en met het offer.

Deze ervaring verwijst naar de illusie dat het niet enkel het woord is dat als bij toverslag alle moeilijkheden laat verdwijnen. In vele gevallen is enkel het bewust worden van 'de eigen blokkeringen' onvoldoende.

Zoals in de opvoeding gaat dit besef gepaard met afstand nemen en 'verantwoordelijk engagement' opnemen.

Deze vader wordt noch vernederd noch aangetast in zijn autoriteit. Hij verwerft een plaats als liefhebbende mythische vader. Ismaël houdt van zijn vader die anders is dan Laios, de vader van Oedipus. De zoon doodt zeker niet zijn vader. Er is geen rivaliteit.

Het is de vader die van zijn zoon een vader maakt.

Hij is het die met de steun van de moeder de zoon autonomie, onafhankelijkheid en de verhouding tot de andere sekse leert.

De bemerking die men kan maken ten overstaan van de freudiaanse Oedipus is dat de zoon in de primitieve horde zijn vader doodde om zijn vrouwen te krijgen.

In de Abrahammythe zal de vader sublimeren en zich controleren. Hij is belast met de initiatie van zijn zoon en zal hem weghalen van de moederborst.

Belangrijk om weten is dat de vraag naar de vader niet zozeer deze is van de persoon van de vader als wel de vaderfiguur.

De vader is een steunpilaar. De diepe betekenis van de vaderlijke functie ligt in de relatie van een vader tot zijn kind en zijn inzet om 'de angst van het kind' op zich te nemen.

Wanneer we van 'steun' spreken dan willen we ook meer weten over 'het subject' vader. De vader is er niet alleen om de Wet te maken maar ook om zich te concentreren op de angst. En om het volwassen

geworden kind te verwijzen naar een ander subject.

Met andere woorden, de zoon komt in de plaats van de interpretatie van het geheim van de vader.

De functie van de vader is tegelijk de positionering van het kind in een noodzakelijke triangulatie.

De functie van meester-vader is ook een functie van steun. Zelfs wanneer hij fysisch afwezig is, heeft hij deze functie dankzij het symbolische dat kan gevonden worden in de traditionele wereld van de cliënt en vooral in het woord van de moeder.

De zoon vereeuwigd zijn vader door zijn dagen te verlengen (nagedachtenis via de naam) en door zich in te schrijven in de afstamming van zijn voorouders. Maar deze zoon betekent ook ooit de dood van de vader.

Abraham aanvaardt om zich terug te trekken en plaats te maken voor de volgende generatie. Het is zijn opdracht zijn zoon in te wijden en binnen te leiden in de mannenwereld. Dit in een verbond met de wet door de besnijdenis.

De goedkeuring is in handen van Abraham. Het is niet Ismaël die een vadermoord begaat om de plaats van de vader in te nemen.

Om zich psychisch te ontwikkelen heeft de zoon een vaderlijke aanwezigheid nodig. Enkel Abraham was 'bekwaam' een echte vader te worden dankzij het oedipuscomplex. Wel na een lange gehoorzaamheid aan Sarah en enkel via het offer van Ismaël.

Hij controleert zijn almacht. Hoe 'de zoon wordt' hangt voor een groot deel af van de aanwezigheid van een volwassen vader, die in staat is om zich op een bepaald moment terug te trekken en de plaats aan zijn zoon over te laten.

Wat het subject psychisch opbouwt, werpt zijn vruchten af in het nageslacht. De leeftijd hangt af van de symbolische plaats die het subject door de verlangens van de ouders gekregen heeft.

Het oedipale en pathologie

Wanneer het oedipale aanwezig is in een Maghrebijns gezin, geeft men de boodschap het genot te zoeken om zo de vader uit te sluiten. Wat voor de moslimcliënt een absolute misdaad is.

De vraag naar de plaats van de gezinsleden is verstoord. Doorheen deze daad gaan de adolescenten op zoek naar een nieuwe, maar gespleten identiteit. Waar is mijn plaats? Door welk verlangen word ik

gedragen? De maatschappij toont één model en de voorouders tonen een ander. Ik overstijg mijn vader maar de maatschappij waarin ik leef geeft me niet de nodige psychologische hulpmiddelen om 'deze misdaad' door te komen.

In sommige pathologische Marokkaanse gezinnen wordt de symbolische moord uitgevoerd door de zoon van de tweede generatie. Dikwijls met medeweten van de moeder. Daardoor ontstaan psychische problemen zoals psychoses en gedragsproblemen.

Sommige personen vormen zich op een paranoïde manier omdat 'de niet meer bestaande vaderfunctie' geen evenwicht mogelijk maakt tussen genot en overdracht.

Waarom? Dit brengt ons bij de moeder. Wie is zij geworden in dit almachtige gezin, vaak met medeplichtigheid van emancipatorische instellingen?

Men stelt vast dat in Maghrebijnse culturen de moeder de voornaamste persoon is die haar zoon helpt uit te groeien tot een man. En bovendien de zoon helpt de erfenis van zijn vader over te nemen. Dit alles zonder in rivaliteit te vervallen.

In de context van de ballingschap komen sommige moeders in de verleiding om de mannen aan te zetten zich vanuit een concurrentiepositie op te stellen. De zoon wordt dan het wapen om de vader te doden. Dit met goedgekeuring van een oedipale maatschappij die in de richting duwt van de vadermoord.

Een meningsverschil tussen het ouderkoppel waarbij een gemigreerde vader er niet toe komt zijn plaats door te geven omwille van een moeilijke psychologische erfenis, volstaat om de gezinsstructuur te laten uiteenvallen. De migratie is voor sommige gezinnen de culturele en psychologische scheiding tussen ervoor en erna. En wat stellen wij voor aan deze jonge volwassenen die reeds vader zijn?

Wanneer deze Abraham-vader zijn plaats verliest door een oedipale vader, een vermoorde vader, geeft dat zware psychologische gevolgen. De zoon staat dan voor een ondraaglijke moord, die in zijn culturele wereld onvoorstelbaar is.

Hij begaat een verboden moord. Deze moordende zonen van de tweede generatie worden ofwel almachtige tirannieke zonen, ofwel zoeken ze hun heil in een psychose of in een letterlijke en dogmatische interpretatie van de Koran. Ze vervangen de vader door God. Wat geen enkele zin heeft in de moslimcultuur.

Hier staat men voor een moeilijkheid: moet men tussenkomen in de transgeneratiele erfenis?

Besluit

Eerst en vooral moeten deze vaders in ballingschap geholpen worden door hen het woord terug te geven en hen de mogelijkheid te geven om in de realiteit een vader zonder schuldgevoelens te kunnen zijn.

We moeten 'hun rouwen' over de vader in hun thuisland aanhoren. Anders kunnen ze geen vader zijn.

Overgaan naar 'het scheppen van een vader', niet gebaseerd op het model van 'een castrerende moeder' die beslist hoe ze het moeten doen.

Zoeken en luisteren naar de dynamiek van het vaderschap in andere culturen.

Terugkeren naar de essentie van een koppel: een man-vrouwrelatie, vooral bij huwelijksmigratie bij jongeren. Adam en Eva waren man en vrouw vooraleer ze ouders waren. De opbouw van de identiteit van de kinderen vindt hun wortels in het koppel.

Wat betekent het voor een man in ballingschap te leven met de ingrijpende veranderingen in de relatie tot vrouwelijkheid en mutatie? De migratie stelt alle schijnbaar evidente parameters in vraag. De confrontatie met de functionerende modellen kan enkel nieuwe vragen oproepen.

Naar het lijden ('het verlies') luisteren bij de mannen die van elders komen en hen behoeden geconfronteerd te worden met de matriarchale almacht.

Een conflict vermijden tussen vader en moeder door ruimte voor 'ouderschap' te creëren.

De opbouw van de identiteit is voor onze cliënten de af te leggen psychologische en culturele weg kunnen bevatten.

Maar ook de relatie met de cultureel en seksueel andere. Zo kunnen de plaatsen opnieuw ingenomen worden. Door geweld tegen te gaan en met aangepast gedrag voorkomen over te gaan tot de daad. Want sommige van onze cliënten en de maatschappij hebben daar problemen mee.

Men kan zeggen dat het voor sommige jongeren te laat is.

De vreemdeling is geen object waarmee men kan experimenteren. Hij/zij is een subject. Dus moeten de leden van het gastland nadenken over het beeld dat zij tonen. De maskers moeten vallen zodat er een echte ontmoeting kan plaatsvinden.

Zonder dat zullen de identiteiten enkel moordend en destructief worden.

Opdat een identiteit zich harmonisch kan ontwikkelen heeft men liefde, erkenning, veiligheid en veilige grenzen nodig waarbinnen men kan experimenteren.

Voor de opbouw van een nieuwe maatschappij met nieuwe voorstellingen moet men de confrontatie aangaan met zijn eigen fantasieën, of zoals Edward Saïd zegt in zijn boek 'Oriëntalisme': 'Met zijn eigen projecties'.

Literatuur

BENSLAMA, F. (2002). *La psychanalyse à l'épreuve de l'islam*. Paris: Aubier.

EL HADDJAD, F. (2011). *Le paradis à la porte*. Paris: Seuil.

SAÏD, E. (1980). *L'orientalisme: l'Orient créé par l'Occident*. Paris: Seuil.

ABRAHAM EN IBRAHIM. EEN VERGELIJKING
VAN DE VERHALEN IN DE BIJBEL EN DE
KORAN.

Marlies ter Borg & Karima Bisschop ()*

(*) *overgenomen uit: Koran en
Bijbel in verhalen (Marlies ter
Borg & Karima Bisschop)
© 2007 Unieboek bv – zie ook:
www.bijbelenkoran.nl*

Abraham/Ibrahim is een belangrijke figuur in Bijbel en Koran, die ook in de hedendaagse interreligieuze dialoog een voorname rol speelt. In de Koran is soera 14 naar Ibrahim genoemd, in de Bijbel is het verhaal van Abraham in Genesis te vinden, maar ook elders wordt aan hem gerefereerd. Via zijn eerstgeboren zoon Ismaël enerzijds en zijn zoon Izaak anderzijds zou hij van Arabieren en Israëlieten de stamvader zijn. In het Nieuwe Testament wordt de verwantschap met Abraham abstracter gezien, als niet door afstamming, maar door het geloof bepaald.

In beide boeken is Abraham/Ibrahim een man die afrekenet met het verleden en nieuwe paden inslaat. In de Bijbel trekt hij weg van vader en volk om vervolgens een verbond te sluiten met God, waarin aan zijn afstammelingen, op voorwaarde van goed gedrag, het land Kanaän wordt beloofd. Zo wordt verteld hoe God tot de enige God wordt van dat ene volk.

In de Koran staat het verhaal over Ibrahim en Allah op een hoger abstractieniveau. Ibrahim bevrijdt zich van afgoden, door in te zien dat wat anderen aanbidden – de zon, de maan et cetera – slechts aspecten of onderdelen van de schepping zijn. Allah, de schepper, gaat ver boven al het geschapene uit. Hier wordt het monotheïsme losgemaakt van enig volk, algemeen geldig verklaard, en rechtstreeks gesteld tegenover het veelgodendom van de (voor)vaderen. Met zijn stellingname tegen afgodsbeelden haalt Ibrahim zich de woede van zijn volk op de hals, zij leggen hem het vuur letterlijk aan de schenen.

In de Koran valt zijn volk Ibrahim aan en gooit hem vervolgens in het vuur. Maar Allah redt hem van zijn belagers door het vuur koud te maken. Ibrahim trekt vervolgens weg van zijn vader en zijn volk om een nieuwe weg in te slaan.

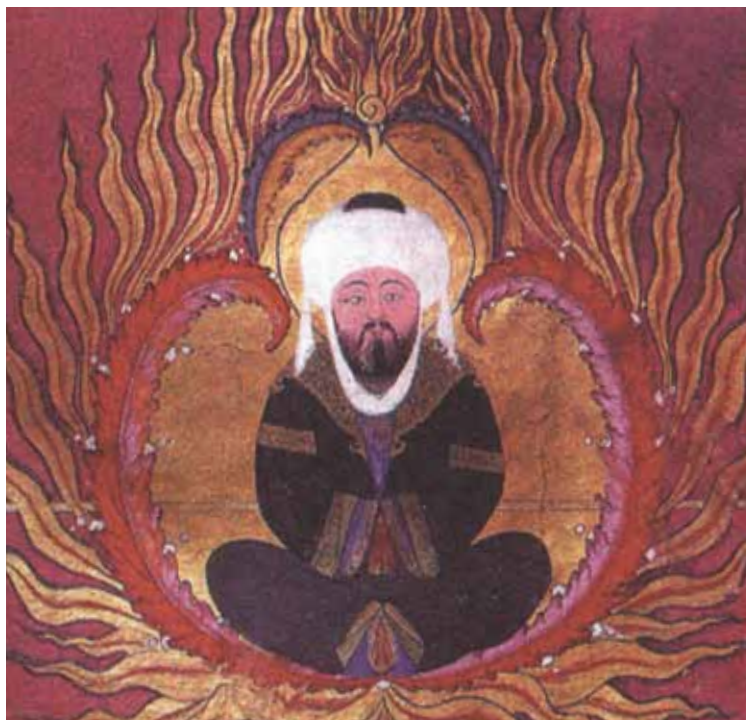
Beide boeken beschrijven de dramatische gebeurtenissen rond de twee zonen van Abraham/Ibrahim. De eerstgeborene is Ismaël, volgens de Bijbel op verzoek van Abrahams vrouw Sara verwekt bij de Egyptische slavin Hagar. Het Bijbelse verhaal is er één van vooroordeel, verbanning en verdriet. Tot twee maal toe wordt Hagar gedwongen de tent van Abraham te verlaten en de woestijn in te vluchten. Maar God en zijn engel steken tot tweemaal toe de helpende hand uit. Zo ontdekt Hagar, net voordat Ismaël van de dorst omkomt, op tijd een waterbron.

De weinige woorden die aan Ismaël in de Koran besteed worden, hebben een zeer positieve lading. Hij wordt in één zin genoemd met de grote profeten. Het verhaal van Hagar en Ismaël wordt summier behandeld, zonder uitdrukkelijke vermelding van Hagar. Het vers 14:37 wordt pas begrijpelijk tegen de achtergrond van het overgeleverde verhaal (hadith) dat Ibrahim Hagar en Ismaël niet zonder meer (zoals in het Bijbelse verhaal) de woestijn in stuurde, maar hen bracht naar de ruïnes van het heilige huis, de Ka'ba in Mekka. Daar zou Hagar, in dat woeste en droge oord, wanhopig op zoek naar water voor haar baby, zeven keer op en neer zijn gerend tussen twee bergen, de as-Safa en de al-Marwa. Hagar wordt zelf in de Koran niet met name genoemd, maar de beide bergen wel. Het zeven keer heen en weer rennen, mede ter ere van het geduld van Hagar, is een van de verplichte rituelen tijdens het volbrengen van de Haddj (bedevaart) naar Mekka, die elke moslim zo mogelijk eenmaal in zijn of haar leven moet volbrengen. Daarbij drinken pelgrims nog altijd van de bron (ZamZam) die Hagar en Ismaël uiteindelijk gered heeft. Ook over Izaak, de tweede zoon van Ibrahim, is de Koran lovend. Uitgebreid wordt in Bijbel én Koran ingegaan op de aankondiging van zijn geboorte door drie gezanten van Allah, en op het wonder van de geboorte van een kind uit bejaarde ouders.

De dramatische gebeurtenis van het bijna-offer van Abrahams zoon Izaak komt ook in de Koran voor, maar daar gaat het (naar islamitische overlevering) om Ismaël. Er wordt immers gesproken over de eerstgeborene. Er zijn nuanceverschillen tussen de twee versies van het verhaal. Anders dan Abraham krijgt Ibrahim geen goddelijk bevel, maar ziet in een droom dat hij zijn zoon zal offeren. Hij is ook openhartiger en bespreekt het offer met zijn zoon, waar Abraham het kind Izaak in het duister laat. Bijzonder is de bereidheid van het kind Ismaël om aan het offer mee te werken.

Ismaël, in het offerverhaal niet bij naam genoemd, wordt wel uitdrukkelijk genoemd als het gaat om het (weer) opbouwen van het heilige huis, de Ka'bah in Mekka. Hij helpt zijn vader dit heilige huis in gereedheid te brengen voor het offerfeest, dat nog altijd door moslims gevierd wordt na de periode van de Haddj.

De twee broers treffen elkaar volgens de Bijbel nog één keer bij de begrafenis van hun vader. Na Abrahams dood krijgt Izaak Gods zegen. Bij zijn vrouw Rebekka krijgt hij ten slotte Jakob als zoon, die later de vader wordt van Jozef.

*Abraham in de vuuroven.
Een verhaal vertelt dat
Abraham door koning
Nimrod vervolgd wordt
omdat hij slechts één
onzichtbare godheid eert
en de koning niet als God
erkent. Niet in Bijbel, wel
in Talmoed en Koran.
[kunstenaar onbekend]*

BIJBEL

Abraham

Ik sluit een verbond met jou en met je nakomelingen, met alle komende generaties, een eeuwigdurend verbond: ik zal jouw God zijn en die van je nakomelingen. Genesis 17:7

Van Abraham wordt gezegd: 'Hij vertrouwde op God, en dat werd hem als een daad van gerechtigheid toegerekend.' U ziet dus dat zij die geloven kinderen van Abraham zijn. (Brief van Paulus aan de Galaten 3:6-7)

Verbod op afgodsbeelden

Toen sprak God deze woorden: 'Ik ben de Heer, uw God, die u uit Egypte, uit de slavernij, heeft bevrijd. Vereer naast mij geen andere goden. Maak geen godenbeelden, geen enkele afbeelding van iets dat in de hemel hier boven is of van iets beneden op de aarde of in het water onder de aarde. Kniel voor zulke beelden niet neer, vereer ze niet, want ik, de Heer, uw God, duld geen andere goden naast mij. Exodus 20:1-5

De Heer zei tegen Mozes: 'Zeg tegen de gemeenschap van Israël: Laat je niet in met afgoden en maakt geen godenbeelden. Ik ben de Heer, jullie God.' Leviticus 19:4

KORAN

Ibrahim

En wie anders wendt zich af van het geloof van Ibrahim dan wie zichzelf laat verdwazen? Zeker, Wij hebben hem in het tegenwoordige leven uitverkoren en in het hiernamaals behoort hij tot de rechtschapenen. 2:130

Ibrahim van afgoden bevrijd

En toen Ibrahim tot zijn vader Azar zei: 'Houd jij afgodsbeelden voor goden? Ik zie dat jij en jouw volk in duidelijke dwaling verkeren.' En zo toonden Wij Ibrahim het rijk van de hemelen en de aarde, opdat hij ging behoren tot hen die vast overtuigd zijn. En toen de nacht hem omhulde zag hij een ster. Hij zei: 'Dit is mijn heer.' Maar toen zij onderging zei hij: 'Ik houd niet van dingen die ondergaan.' En toen hij de maan zag opkomen zei hij: 'Dit is mijn heer.' Maar toen zij onderging zei hij: 'Als mijn heer mij niet de goede richting wijst zal ik zeker tot de mensen behoren die dwalen.' En toen hij de zon zag opkomen zei hij: 'Dit is mijn heer, deze is

Zoals de Heer, mijn God, mij (Mozes, red.) heeft opgedragen, leer ik U wetten...Leef ze strikt na, dan toont u wijsheid en inzicht...misdraag u niet door een godenbeeld te maken, een afbeelding van welk wezen dan ook, man of vrouw, of van een dier dat op het land leeft of van de vogels in de lucht, van kruipende dieren of van vissen in het water onder de aarde. En als u omhoog kijkt en de zon, de maan en de sterren ziet, al die lichten aan de hemel, laat u er dan niet toe verleiden daarvoor neer te knielen en te vereren wat de Heer, uw God, voor de andere volken op aarde heeft bestemd. (Uit de toespraak van Mozes tot heel Israël, red.) Deuteronomium 4:5-6, 16-19

Breek hun altaren af, verbrijzel hun gewijde stenen en hak hun... palen om, want jullie mogen niet voor een andere God neerknielen. Exodus 34:13

Abraham en het Beloofde Land

De Heer zei (tegen Abraham, red.): 'Trek weg uit je land, verlaat je familie, verlaat ook je naaste verwanten, en ga naar het land dat ik je zal wijzen. Ik zal je tot een groot volk maken, ik zal je zegenen, ik zal je aanzien geven, een bron van zegen zul je zijn. Genesis 12:1-2

groter.' Maar toen zij onderging zei hij: 'O mensen, ik heb niets te maken met de veelgodendienst die jullie bedrijven. Ik wend mijn aangezicht tot Hem die de hemelen en de aarde aangelegd heeft, als een aanhanger van het zuivere geloof en ik behoor niet tot de veelgodendienaars.' Zijn volk redetwiste met hem. 6:74-80

Toen hij tot zijn vader en zijn volk zei: 'Wat zijn dat voor beelden waaraan jullie eer bewijzen?' Zij zeiden: 'Wij hebben gemerkt dat onze vaders hen al dienden.' Hij zei: 'Dan verkeerden jullie en jullie vaders in duidelijke dwaling.' 21:52-54

'...jullie Heer is de Heer van de hemelen en de aarde die ze ook aangelegd heeft en ik behoor tot hen die jullie daarvan getuigen. En bij God ik zal tegen jullie afgoden een list beramen, nadat jullie de rug hebben toegekeerd.' Toen sloeg hij ze aan gruzels, behalve een grote ervan... 21:56-58

Ibrahim belaagd door zijn volk

Zij zeiden, (toen zij dit zagen, red.): 'Wie heeft dit met onze goden gedaan? Die behoort zeker tot de onrechtplegers.' 21:59

Zij zeiden: 'Heb jij dit met onze goden gedaan, Ibrahim?' Hij zei: 'Welnee, dat heeft deze grote (afgod) van hen gedaan. Vraagt hun maar als ze kunnen spreken.'

'Kijk eens goed om je heen, kijk vanaf de plaats waar je nu staat naar het noorden, het zuiden, het oosten en het westen. Al het land dat je ziet geef ik aan jou en je nakomelingen, voor altijd. En ik zal je zoveel nakomelingen geven als er stof op de aarde is: ze zullen even ontelbaar zijn als alle stofdeeltjes op de aarde.' Genesis 13:14-16

Die dag sloot de Heer een verbond met Abram. 'Dit land,' zei hij, 'geef ik aan jouw nakomelingen.' Genesis 15:18

Abram boog zich diep neer en God sprak: 'Ik doe jou deze belofte: je zult de stamvader worden van een menigte volken. Je zult voortaan niet meer Abram heten maar Abraham, want ik maak je de vader van vele volken. Ik zal je bijzonder vruchtbaar maken. Er zullen veel volken uit je voortkomen en onder je nazaten zullen koningen zijn. Jij moet je houden aan dit verbond met mij, evenals je nakomelingen, generatie na generatie.' Genesis 17:3-6, 9

Ismaël, zoon van Abram en Hagar

Abram (Abraham, red.) en zijn vrouw Sara baarde hem geen kinderen. Nu had zij een Egyptische slavin, Hagar. 'Luister,' zei Sara tegen Abram: 'De Heer houdt mijn moederschoot

En zij kwamen weer tot zichzelf en zeiden: '...Maar je weet toch dat dezen (de afgodsbeelden) niet kunnen spreken?' 'Jullie (de afgodbeelden, red.) zijn het die de onrechtplegers zijn.' Hij (Ibrahim, red.) zei: 'Dienen jullie dan in plaats van God iets dat jullie niets nut en niet schaadt? Foei jullie en wat jullie in plaats van God dienen. Hebben jullie dan geen verstand?' Toen kregen zij een terugval... Zij zeiden: 'Verbrandt hem en helpt jullie goden, als jullie echt iets willen doen.' Wij (Allah, red.) zeiden: 'O vuur wees koud en ongevaarlijk voor Ibrahim.' Zij wilden een list tegen hem beramen, maar Wij maakten hen tot de grootste verliezers. 21:62-70

Ismaël, eerste, rechtschapen zoon

(Ibrahim zei, red.): 'Mijn Heer, schenk mij iemand die rechtschapen is.' Daarop verkondigden Wij hem het goede nieuws van een zachtmoedige jongen. (Ismaël, red.) 37:100-101

gesloten. Je moest maar met mijn slavin slapen, misschien kan ik door haar nakomelingen krijgen. Abram stemde met het voorstel in...Hij sliep met Hagar en zij werd zwanger. Toen Hagar merkte dat zij zwanger was, verloor zij elk respect voor haar meesteres... Toen maakte Sara haar leven zo zwaar dat ze vluchtte. Een engel van de Heer trof haar in de woestijn aan... en zei: 'Hagar, slavin van Sara... Je bent nu zwanger en je zult een zoon ter wereld brengen. Die moet je Ismaël noemen... Een wilde ezel van een mens zal hij zijn: hij schopt iedereen, iedereen schopt hem. Met al zijn verwanten zal hij in onmin leven.' Genesis 16:1-4, 6-12

(Hagar keert terug en baart Ismaël. Dan volgt nu een 'vooruitblik', hier geplaatst om de verhaallijn van Ismaël vast te houden. Na de geboorte van Izaak, zie hieronder, ontstaat opnieuw een conflict, red.)

Sara ... zei ... tegen Abraham: 'Jaag die slavin en haar zoon weg, want ik wil niet dat mijn zoon Izaak later de erfenis moet delen met de zoon van die slavin.' Abraham gaf haar (Hagar, red.) het kind mee en stuurde haar weg. Ze trok de woestijn in ... Toen het water ... op was liet ze haar kind ... achter. Ze ging zelf een eindje verderop

En vermeld in het boek Ismaël. Hij hield zich aan zijn toezegging en hij was een gezant en een profeet 19:54

... (hij, red.)...behoorde tot hen die geduldig volharden. En Wij hebben (hem)...in Onze barmhartigheid binnen laten gaan; zij behoorden tot de rechtschapenen. 21:85-86

En denk aan Ismaël... (hij, red.) behoorde tot de goeden. 38:48

Zeg: 'Wij geloven in God, in wat naar ons is neergezonden en in wat naar Ibrahim, Ismaël, Izaak... is neergezonden en in wat aan Moesa en Isa is gegeven...' 2:136

Onze Heer, ik heb enkelen van mijn nakomelingen (Ismaël en zijn moeder Hagar, red.) in een vallei zonder gewas bij Uw heilige huis laten wonen (de Ka'ba, red.), onze Heer, om de salaat te verrichten. Maak dan dat de harten van sommige mensen toeneiging tot hen krijgen en voorzie met vruchten in hun levensbehoeften; misschien zullen zij dank betuigen. 14:37

Zeker, (de bergen, red.) as-Safa en al-Marwa behoren tot Gods gewijde symbolen. Als iemand dus een bedevaart maakt naar het huis (Ka'ba, red.), of er een bezoek brengt, dan is het voor hem geen overtreding als hij om beide de

zitten, omdat ze niet kon aanzien hoe haar kind stierf. Toen opende God haar de ogen en zag zij een waterput. Ze liep ernaartoe, vulde de waterzak en gaf de jongen te drinken. God beschermde de jongen, zodat hij voorspoedig opgroeide. Genesis 21:10, 14-16, 19-20

Gods gezanten kondigen de geboorte van Izaak aan

Op het heetst van de dag zat Abraham in de ingang van zijn tent. Toen hij opkeek, zag hij even verderop plotseling drie mannen staan. Onmiddellijk snelde hij de tent uit, naar hen toe. Hij boog diep en zei: 'Ik zal water voor u halen dat u uw voeten kunt wassen, maak het u hier onder de boom intussen gemakkelijk. Ik zal u ook iets te eten brengen, zodat u weer op krachten kunt komen voordat u verdergaat.' Daarna snelde hij naar de kudde, zocht een mooi kalf uit dat er mals uitzag en gaf dat aan de knecht, die het onmiddellijk klaarmaakte. Hij haalde boter en melk, nam het gebraden kalf en zette alles aan zijn gasten voor. Terwijl zij aten, bleef hij bij hen staan onder de boom. Toen zei een van hen: 'Ik kom over precies een jaar bij u terug en dan zal uw vrouw Sara een zoon hebben.' Sara, die in de ingang van de tent stond...hoorde dat. Nu waren Abraham en zij op hoge leeftijd gekomen en de

omgang verricht. En als iemand uit zichzelf iets goeds doet, dan is God dankbaar en wetend. 2:158

Gods gezanten kondigen de geboorte van Izaak aan

Ook waren Onze gezanten met het goede nieuws tot Ibrahim gekomen. Zij zeiden: 'Vrede!' Hij zei: 'Vrede!' En het duurde niet lang of hij kwam met een geroosterd kalf. En toen hij zag dat hun handen er niet aan kwamen kreeg hij argwaan tegen hen en werd door vrees voor hen bevangen. Zij zeiden: 'Wees niet bang, wij zijn...gezonden.' En zijn vrouw stond erbij en lachte. Toen verkondigden Wij haar het goede nieuws van Izaak....Zij zei: 'Wee mij! Zal ik een kind krijgen terwijl ik een oude vrouw ben en mijn echtgenoot hier een oude man? Dit is wel iets wonderlijks.' Zij zeiden: 'Verwonder jij je over Gods beschikking? Gods barmhartigheid en Zijn zegeningen zijn voor jullie, mensen van het huis. Hij is lofwaardig en glorieus.' 11:69-73

Vrede zij met Ibrahim! Zo belonen Wij hen die goed doen. Hij behoort tot Onze gelovige

jaren dat een vrouw vruchtbaar is, lagen al ver achter haar. Daarom lachte ze in zichzelf. Zou de liefde voor mij dan nog weggelegd zijn? dacht ze. Ik ben immers verwelkt en ook mijn man is al oud. Toen vroeg de Heer aan Abraham: 'Waarom lacht Sara, waarom vraagt ze zich af of ze op haar leeftijd nog wel een kind ter wereld kan brengen? Is ook maar iets voor de Heer onmogelijk? Op de vastgestelde tijd kom ik bij je terug en dan heeft Sara een zoon. Geschrokken ontkende Sara: 'Ik heb niet gelachen.' Genesis 18:1-5, 7-8, 10-15

De heer zag om naar Sara zoals hij had beloofd, hij gaf haar wat hij had toegezegd: Sara werd zwanger en baarde Abraham op zijn oude dag een zoon, op de vastgestelde tijd, die God hem had genoemd. Abraham noemde de zoon die hij gekregen had en die Sara hem gebaard had, Izaak... Genesis 21:1-3

Het offer van Izaak

Enige tijd later stelde God Abraham op de proef. 'Abraham!' zei hij... 'Roep je zoon, je enige, van wie je zoveel houdt, Izaak, en ga met hem naar het gebied waarin de Moria ligt. Daar moet je hem offeren op een berg die ik je aanwijzen zal.' De volgende morgen stond Abraham vroeg op. Hij zadelde zijn ezel...hakte

dienaren. En Wij verkondigden hem het goede nieuws (over de geboorte) van Izaak die een profeet uit het midden van de rechtschapenen zou zijn. Wij zegenden hem en Izaak. En onder hun nageslacht zijn er die goed doen en die zich duidelijk onrecht aandoen. 37:109-113

Lof zij God die mij ondanks mijn ouderdom Ismaël en Izaak geschonken heeft. Mijn Heer is werkelijk de hoorder van het gebed. 14:39

En denk aan Onze dienaren Ibrahim, Izaak...die kracht en inzicht hadden. Wij hebben hen met iets bijzonders gekenmerkt: het denken aan de (laatste) woning. (zie hfst. 18 en 19, red.) Bij Ons behoren zij bij de uitverkorenen, de goeden. En denk aan Ismaël... ieder (van hen) behoorde tot de goeden. 38:45-48

Ismaël, het offer en de Ka'ba

Toen die zover was dat hij (Ismaël, red.) met hem (Ibrahim, red.) mee kon gaan zei hij: 'Mijn zoon, ik heb in de slaap gezien dat ik je zal offeren. Zie eens wat jij ervan vindt.' Hij zei: 'Mijn vader, doe wat je bevolen is. Je zult merken dat ik, als God het wil, iemand ben die geduldig volhardt.' Toen zij zich beiden (aan Gods

*Abraham stuurt Hagar en
hun zoon Ismaël weg, door
Guernico*

het hout voor het offer en ging op weg ... Hij pakte het hout voor het offer...legde het op de schouders van zijn zoon Izaak en nam zelf het vuur en het mes. Zo gingen zij samen verder. 'Vader,' zei Izaak. 'Wat wil je me zeggen, mijn jongen?' antwoordde Abraham. 'We hebben vuur en hout,' zei Izaak, 'maar waar is het lam voor het offer?' Abraham antwoordde: 'God zal zich zelf van een offerlam voorzien, mijn jongen.' En samen gingen zij verder. Toen ze waren aangekomen bouwde Abraham een altaar, schikte het hout erop, bond zijn zoon Izaak vast en legde hem op het altaar, op het hout. Toen pakte hij het mes om zijn zoon te slachten. Maar een engel van de Heer riep vanuit de hemel: 'Abraham, Abraham! Raak de jongen niet aan, doe hem niets! Want nu weet ik dat je ontzag voor God hebt: je hebt mij je zoon, je enige, niet willen onthouden.' Toen Abraham opkeek, zag hij een ram die met zijn horens verstrikt was geraakt in de struiken. Hij pakte het dier en offerde dat in de plaats van zijn zoon. Toen sprak de engel van de Heer opnieuw vanuit de hemel tot Abraham. Hij zei: 'Omdat je dit hebt gedaan, omdat je mij je zoon, je enige, niet hebt onthouden, zal ik je rijkelijk zegenen en je zoveel nakomelingen geven als er sterren aan de hemel zijn en zandkorrels op het strand langs

wil) overgegeven hadden en hij hem op zijn voorhoofd had neergelegd (om hem te offeren, red.) riepen Wij hem: 'Ibrahim! Jij hebt de droom doen uitkomen. Zo belonen Wij hen die goed doen. Dit was duidelijk een beproeving.' En Wij gaven voor hem een geweldig offer in de plaats. En Wij lieten voor hem een goede naam bij het nageslacht na. Vrede zij met Ibrahim! 37:102-109

En toen Ibrahim de fundamenten van het huis (de Ka'bah in Mekka, red.) optrok samen met Ismaël (smeekten zij samen, red.): 'Onze Heer, aanvaard het van ons. U bent de horende, de wetende. Onze Heer, en maak dat wij ons beiden aan U overgeven en maak van ons nageslacht een gemeenschap die zich aan U overgeeft en toon ons onze ritens en wendt U genadig tot ons. U bent de genadegever, de barmhartige.' 2: 127-128

En toen Wij het huis (de Ka'bah, red.) maakten tot een plaats van samenkomst voor de mensen en een vrijplaats...een gebedsplaats... en Ibrahim en Ismaël opdroegen: 'Reinigt Mijn huis voor hen die de omgang verrichten, die erin vertoeven en buigen en die zich eerbiedig neerbuigen.' 2:125

God heeft de Ka'ba, het heilige huis, gemaakt tot een ondersteuning voor de

de zee, en je nakomelingen zullen de steden van hun vijanden in bezit krijgen.' Genesis 22: 1-17

Abraham, Izaak en Jakob

Abraham stierf in gezegende ouderdom: na een lang leven blies hij de laatste adem uit... Zijn zonen Izaak en Ismaël begroeven hem... Na Abrahams dood zegende God Izaak... Genesis 25:7-11

Izaak, de zoon die Abraham verwekt had, was veertig jaar toen hij trouwde met Rebekka... Omdat Rebekka onvruchtbaar bleek, bad Izaak vurig voor haar tot de Heer, en de Heer verhoorde zijn gebed: Rebekka, zijn vrouw, werd zwanger. Toen de dag van de bevalling was gekomen, bracht zij...een tweeling ter wereld. (Het eerste kind, red.) noemden (zij, red.)... Esau...zijn broer...werd Jakob genoemd. Genesis 25:19-21, 22-26

mensen en evenzo de heilige maand (Hadj), de offergave en de halsomhangsels (om de offerdieren te herkennen, red.). 5:97

Ibrahim, Izaak en Ja'koeb

En Wij schonken hem (Ibrahim, red.) Izaak en Ja'koeb nog bovendien en ieder (van hen, red.) hebben Wij rechtschapen gemaakt. En Wij hebben hen tot voorgangers gemaakt die op Ons bevel de goede richting wezen en Wij hebben aan hen geopenbaard de goede daden te doen, de salaas (gebed, red.) te verrichten en de zakaat (armenbelasting, red.) te geven. En zij dienden Ons. 21:72-73

En denk aan Onze dienaren Ibrahim, Izaak en Ja'koeb die kracht en inzicht hadden. Wij hebben hen met iets bijzonders gekenmerkt: het denken aan de (laatste) woning. De tuinen van 'Adn, waarvan de poorten voor hen open staan. 38:46, 50

HET VERHAAL VAN OEDIPUS

Gecompileerd door Hans Van Crombrugge ()*

() Het verhaal bestaat in tal van varianten. Meest bekend is allicht de versie van Sophocles. Zelf raadpleegden we:*

SCHWAB, G. (2008). Griekse mythen en sagen. Utrecht: Spectrum.

REIMER, P.J. (1981). Prismawoordenboek der klassieke oudheid. Utrecht: Spectrum.

Voor een verkenning van de lotgevallen van het thema in onze literatuur, zie:

DECREUS, F. (2002). Oedipus met of zonder complex, maar steeds de mythe van de mannelijke waarheid. Psychoanalytische Perspectieven, 20(3), 369-396.

Als het huwelijk van Laios, koning van Thebe en zijn vrouw Lokaste kinderloos blijft, wendt Laios zich tot het orakel van Delphi. Dat voorspelt hem een zoon, maar ook dat deze hem zal doden, zijn moeder tot vrouw zal nemen en een verderfelijke nageslacht zal verwekken. Hiermee zal de vloek in vervulling gaan die een moeder van een door Laios ontvoerde en misbruikte jongen over Laios heeft uitgesproken.

Bij de geboorte van Oedipus laat Laios hem de voeten doorboren en vastbinden aan een boom in de wildernis. Een herder brengt de jongen evenwel naar Polybus, de koning van Korinthe die kinderloos is.

Tijdens een braspertij scheldt iemand Oedipus uit en zegt dat hij niet de zoon van Polybus was. Oedipus vraagt de man daarop naar zijn herkomst maar die laat het antwoord in het midden. Ook het geraadpleegde orakel laat Oedipus in het ongewisse. Wel wordt hem voorspeld dat hij zijn vader zal doden, zijn moeder zal huwen en een vervloekt nageslacht zal verwekken.

Opdat het noodlot niet zou uitkomen, vlucht Oedipus naar Thebe. Onderweg komt hij bij een wegversmalling een oude man en zijn gevolg tegen. Er ontstaat een twist over wie voorrang heeft. In het daaropvolgende gevecht, doodt Oedipus Laios zonder te beseffen dat hij daarmee zijn vader gedood heeft.

Thebe wordt op dat moment geterroriseerd door de sfinx, een vreselijk monster, half leeuw half vrouw. Iedereen die het door haar voorgelegde raadsel niet kan oplossen, wordt gedood. Bij de dood van koning Laios verkondigt zijn schoonbroer Kreon, wiens zoon eveneens is gedood door de sfinx, dat hij die de sfinx kan doden, koning van Thebe zal worden en de koningin tot vrouw zal krijgen.

Oedipus lost het raadsel van de sfinx op. Op de vraag wie 's morgens op handen en voeten loopt, 's middag op twee benen, en 's avonds op drie, weet hij het antwoord: de mens. De sfinx werpt zich van de rots en Oedipus wordt verwelkomd als de bevrijder van de stad. Overeenkomstig de afkondiging, trouwt Oedipus met Lokaste, en krijgt hij, met zijn moeder als vrouw, vier kinderen: de broers Eteokles en Polynices, en de zussen Antigone en Ismene.

Na een aantal jaren van voorspoed breekt er pest uit in Thebe. Het orakel deelt mee dat deze plaag een straf voor de stad is omdat de

Oedipus voor de sfinx

moordenaar van de koning nog niet gestraft is. Oedipus kondigt aan dat iedereen die iets weet over de moord dit moet meedelen. Zelf spreekt hij een vloek uit over de moordenaar van Laios.

Wanneer hij de ziener Tiresias verzoekt om mee te helpen bij het zoeken van de moordenaar, weigert deze dat. Als Oedipus hem beschuldigt van medeplichtigheid, ontsluit Tiresias de waarheid. Oedipus weigert te geloven dat hij zelf de moordenaar is en dat hij in schande leeft. Hij beticht Tiresias ervan dat hij samen met Kreoon een complot zou beramen om hem van de troon te stoten. Tiresias bindt evenwel niet in en voorspelt alle rampspoed die Oedipus zal treffen.

Ook lokaste keert zich tegen de ziener en lacht hem uit. Ze zegt dat al die voorspellingen niet zullen uitkomen. Er was toch ook voorspeld dat Laios door zijn eigen zoon zou gedood worden, wat niet kon want die zoon was toch met doorboorde voeten aan een boom overgelaten aan de wilde dieren. Als Oedipus hoort dat Laios gedood is bij een

twist over wie voorrang moest geven, beseft hij dat de voorspelling toch uitgekomen is.

lokaste pleegt zelfmoord en Oedipus steekt zichzelf de ogen uit.

Thebe en Kreoon keren zich niet tegen Oedipus, maar ze hebben vooral medelijden en ze verzoenen zich met hem. Oedipus verlaat de stad. Zijn dochter Antigone zal hem op deze reis vergezellen. Het orakel voorspelt dat de vloek ooit opgeheven zal worden omdat Oedipus niet doelbewust gehandeld heeft. Hij zal na lange omzwervingen en beproevingen uiteindelijk rust vinden. Al bedelend trekt Oedipus van stad tot stad.

Als alles lijkt goed te komen, ontstaat er in Thebe een conflict. Oedipus' zoon Polynices heeft zich tegen koning Kreoon gekeerd. Beiden willen Oedipus betrekken in het conflict, maar deze weigert partij te kiezen.

Als ze aangekomen zijn in Kolonos, het door het orakel beloofde land, zal Antigone haar vader moeten laten gaan. De wraakgodinnen dulden immers alleen Oedipus op de heilige grond. Omdat hij zijn schuld doorleefd heeft en hij afstand heeft genomen van zijn verleden, zijn ze hem welgezind.

Zijn laatste woorden zijn: 'Kinderen, nu verlaat jullie vader jullie. Dit is het einde van alles wat ik was, en het einde van jullie taak om voor mij te zorgen. Ik weet hoe moeilijk het was. Toch werd het lichter gemaakt door één ding: liefde. Ik had jullie lief zoals niemand jullie liefhad. Nu moeten jullie zonder mij verderleven.'

Hiermee is de vloek die rust op het nageslacht van Oedipus nog ten einde. In de burgeroorlog te Thebe sterven de beide zonen van Oedipus. Kreoon geeft de ene een waardige begrafenis, terwijl het gruwelijk verminkte lijk van de andere niet begraven mag worden op straffe van de dood.

Antigone weet dat het haar plicht is haar broer te begraven en hem zo eeuwige rust te bezorgen. Ze wordt betrapt en door Kreoon ter dood veroordeeld: ze zal levend begraven worden. Zijn zoon Haimon is echter de verloofde van Antigone. Hij verzet zich tegen zijn vader die een goddelijke wet overtreedt.

Als de priesters Kreoon ervan overtuigd hebben dat hij Antigone niet mag ter dood veroordelen, is het evenwel te laat. Antigone en Haimon hebben zich beiden levend laten begraven en zelfmoord gepleegd. Wanneer Kreoons vrouw, en moeder van Haimon, dit verneemt, pleegt ze ook zelfmoord. Kreoon blijft helemaal alleen zonder familie achter.

OEDIPUS, ABRAHAM, KAIN & ABEL:
SPANNINGSVELD TUSSEN RIVALITEIT EN
AGRESSIVITEIT?

*Psychoanalytische reflecties over de relatie tussen vaders
en zonen bij de tekst van Redouane Ben Driss.*

Neerslag van de lezing door Koen Baeten

Bij de tekst van collega Ben Driss wil ik een aantal reflecties presenteren die een spanning trachten bloot te leggen in de interpretatie en die ons verder aan het denken kunnen zetten. In deze bijdrage tracht ik een dubbele stelling te verwoorden.

Allereerst dienen we volgens mij voorzichtig om te springen met het maken van vergelijkingen tussen het verhaal over Abraham en dat over Oedipus. Het ene situeren we in de religieuze sfeer en het andere in de profane context. Abraham behoort tot de gelovige traditie en kan bijgevolg best enkel en alleen aangewend worden onder gelovigen terwijl de tragedie over Oedipus 'des mensen' is en bijgevolg in principe voor iedereen geldt.

Ik ben het wel eens met collega Ben Driss als hij stelt dat het verhaal over Oedipus niet op iedereen (in de islamcultuur is men blijkbaar anders gestructureerd dan in de westerse cultuur) van toepassing is. De vraag rijst of er geen ander verhaal dienst kan doen dat beter geschikt is om met Abraham vergeleken te worden. In wat volgt leg ik eerst uit waarom er problemen zijn in de vergelijking tussen Abraham & Oedipus om dan een alternatief te formuleren.

De letter en de geest

Als wij religieuze verhalen, zoals dat over Abraham, vergelijken met stichtende verhalen voor de westerse psychologie, zoals dat over Oedipus, dan dienen we ons te hoeden voor een al te letterlijke interpretatie, zoals dat bij collega Ben Driss – althans zo heb ik zijn tekst begrepen - gebeurde, omdat wij zo de dieperliggende betekenissen van het verhaal dreigen te missen.

Toegepast op de Oedipustragedie gaat het niet over dé waarheid of dé betekenis van die tekst, maar over wat die tekst voor ons, als hedendaagse subjecten, te betekenen heeft. Als we de gebeurtenissen uit de Oedipustragedie letterlijk nemen dan blijven wij blind voor de menselijke dynamieken en voor het gegeven dat Oedipus een plaats in het leven, een eigen identiteit probeert te ontwikkelen door in te gaan tegen de overheersende (en dus destructieve) macht van de vader. Het gaat dus veeleer om de onderliggende dynamieken tussen Oedipus en zijn ouders dan om een letterlijke interpretatie hiervan.

Als we niet verder komen dan het letterlijke dan wordt deze mythe onverstaaanbaar of ontoepasbaar omdat de letterlijke inhoud (uiteraard) te vreemd is voor ons. Het gaat om iets ander dan de letterlijke vadermoord en het seksuele verlangen naar de moeder. Wie letterlijk begrijpt, slaat de bal meestal mis en ontketent vaak problemen. Uitgerekend dergelijke desastreuze inherentie ligt vervat in de Oedipusmythe: de problemen starten niet bij Oedipus' letterlijke interpretatie van wat het orakel hem zegt, maar bij zijn vaders letterlijke lezing van wat het orakel h m mededeelde. Wat zou er gebeurd zijn als deze figuren het orakel niet letterlijk begrepen hadden? Laat ons dus voorzichtig zijn met een al te letterlijke lezing van Oedipus en hem op basis hiervan af te schieten in de vergelijking met de Abrahamteksten.

Oedipus gaat over iets anders dan de letterlijke vadermoord. In eerste instantie was het Oedipus' vader die hem dood wilde, net zoals bij Abraham. Tussen beide verhalen zit dus ook een overeenkomst. In het Abrahamverhaal blijft de zoon echter krachtloos tegenover zijn vader, terwijl Oedipus expliciet ten strijde trekt tegen de gevestigde autoriteit – met name zijn vader, maar zonder dat hij beseftte dat dit zijn vader was - die hem op zijn eigen weg een halt wilde toeroepen. Oedipus laat zich de wet niet stellen en baant (met teveel geweld) zijn eigen pad. Hiervoor betaalt hij een prijs, namelijk de voltrekking van het lot dat het orakel had uitgesproken. Wat indien Oedipus niet zo extreem van leer was getrokken? Wat als er meer ruimte was geweest voor dialoog en respect voor het anders zijn van de andere?

Hoe dan ook, Oedipus en Abraham zijn volgens mij niet goed te vergelijken, vooral omdat Freud de Oedipusmythe overdreven gecentreerd heeft rond de seksuele agressie en hierdoor de meest bekende en misschien zelfs meest centrale tekst in de freudiaanse ontwikkelingspsychologie te eng heeft gepresenteerd.

Aeneas als inspirerende vader

Omwille van het niet-religieus-contextuele gegeven van de Oedipusmythe alsook door de seksueel-gefixeerde betekenis van agressie in dit verhaal kunnen we beter naar een andere mythe op zoek gaan die beter geschikt is om met de Abrahammythe te vergelijken. Een mythe of een betekenisvol verhaal, ook al is dit technisch niet

hetzelfde, dat geaccepteerd kan worden in de islamitische religieuze sfeer en toch door de psychoanalytische manier van kijken naar de noodlijdende medemens aanvaard wordt.

Het eerste verhaal waar ik aan denk, is dat over Aeneas. Deze mythologische Trojaanse held was een halfgod zonder bovenmenselijke krachten. Hij is de zoon van de godin Venus en wordt door Homerus als leider van de Trojanen omschreven. In het epos Aeneis van Vergilius is hij de heldhaftige man die tegen de Grieken vecht, die via hun Paard van Troje de stad zijn binnengeslopen. Hij is ook een man die een zorgende relatie heeft met zijn vader aangezien hij zijn gewonde vader op zijn rug uit het brandende Troje draagt, geflankeerd door zijn zoon en echtgenote. Aanvankelijk dacht ik dat deze mythe inhoudelijk misschien een betere basis zou kunnen

Kain en Abel, door Titiaan.

vormen voor de psychotherapeutische praktijk inzake de vader-zoonrelatie zoals gepresenteerd door collega Ben Driss. Maar deze mythe is in hun religieuze context nauwelijks of niet gekend, laat staan ingebed in de cultuur, bij ons al evenmin, trouwens. Dit pleit ervoor dat wij de wortels van onze psychoculturele geschiedenis dringend dienen op te helderen. Maar goed, dé centrale vraag voor mij blijft welke vraag een meer geschikte plaatsvervanger kan zijn voor het Oedipusverhaal.

Kaïn en Abel als referentie voor broers en zonen

Welke mythe handelt over de relatie en de gespannen verhouding van de vader tot de zoon, over de agressieve aspecten hierin en is niet reductionistisch zoals de tragedie inzake de agressie bij Oedipus was/is? Volgens mij is dit de mythe over Kaïn en Abel, de zonen van Adam en Eva. Doordat Freud Oedipus in het brandpunt plaatste om de lotgevallen van de menselijke conditie te begrijpen en hierin de agressiviteit vooral seksueel kleurde, vergeten we maar al te vaak de andere betekenisvolle mythes.

Hier heeft de Hongaarse psychiater-psychoanalyticus Lipot Szondi ons terecht op gewezen. Hij vestigt onze aandacht op de broedermythe van Kaïn & Abel, die de lotgevallen van de menselijke agressiviteit genuanceerder benadert dan gebeurde in het verhaal over Oedipus' agressiviteit. Tevens is de mythe van Kaïn en Abel aanvaard door de drie monotheïstische religies en heeft deze dus meer gezag en recht van spreken dat het niet-religieuze verhaal van Oedipus (zoals door Freud verteld).

Kaïn en Abel laten, evenals Oedipus, de tragiek van de menselijke conditie begrijpen met agressiviteit in het brandpunt (net zoals bij Abraham) en toch zonder de betekenis overdreven in te kleuren vanuit de seksualiteit. Szondi wijst ons op dergelijke correctie ten opzichte van Freuds seksueel-agressief ingekleurde versie van Oedipus' tragedie. De broedermythe is genuanceerder dan de Oedipusmythe en hierdoor beter bruikbaar in vergelijking met de Abrahammythe. In deze broedermythe speelt ook de relatie tussen vader en zoon een rol, aangezien het conflict tussen de twee broers voortspuit uit het verschil in waardering dat de Heer uitspreekt over de offers van de broers (dat van Abel wordt meer gewaardeerd dan dat van Kaïn).

Deze mythe heeft minder dan die over Oedipus de kracht om constitutioneel genoemd te worden voor de subjectwording in seksuele zin en in cultureel-maatschappelijke betekenissen. Zij presenteert eveneens de lotgevallen van de menselijke driften, zonder deze echter eenduidig seksueel te betitelen en dit is nu juist de kracht van de broedermythe. Overeenkomstig worden dan weer wel de thema's van jaloezie, haat en agressiviteit tegenover de medemens (de ander) centraal geplaatst, maar deze thema's worden niet beladen met seksuele connotaties zoals in de tragedie over Oedipus.

De thema's zijn herkenbaar voor velen en zoals collega Ben Driss in zijn tekst schrijft, vaak ook een probleem bij jongeren uit zijn cultuur die dolen of met grote onwetendheid worstelen omtrent hun relatie tot hun vader (in ballingschap) en/of omtrent hun eigen identiteit als (toekomstige) vader.

Via het gebruik van Kaïn en Abel zou men deze patiënten een referentietekst kunnen aanbieden die minder bevreemdend en wellicht ook minder bruskerend inwerkt dan de tekst over Oedipus. Immers, de agressie en het vraagstuk over de verhouding tot de vader, worden niet meer in het licht geplaatst van het doden van de vader en het tot zich nemen van diens vrouw. Veeleer gaat het over het vraagstuk hoe ik mij tot mijn Vader moet verhouden, wat Zijn wetten zijn en welk effect dit heeft op mijn gedrag ten opzichte van mijn naaste. Het gaat over de zoektocht naar betekenis en identiteit alsook over de boodschap dat wie aan het leven raakt, gestraft zal worden.

Maar, zoals Szondi terecht opmerkt, kan dit ieder van ons overkomen en dus niet enkel en alleen afgedaan worden als lotgeval van de dolende mens (zoals bij Oedipus). Kaïn evoceert datgene waartoe ieder menselijk wezen in staat is, nl. de ander doden omwille van eigen profijt, afgunst omwille van het verlangen naar een unieke of toch minstens gelijkwaardige relatie tot de vader, enz. De agressie die Kaïn evoceert is veel meer dan een toevallige en/of blinde agressie. Het is een gevoelslading die reeds lange tijd opgekropt werd, diep in hemzelf en vervolgens uitgebraakt.

Dergelijke beweging van driftopstapeling die als spanning explodeert noemt Szondi respectievelijk de paroxysmale fase en de epileptiforme fase. Hij duidt hiermee niet alleen de vele (op het eerste zicht) onbegrijpbare woede-aanvallen die sommigen onder

ons hebben, doch legt eveneens een facet van de psychologie van de zelfmoordenaar bloot die in de epileptiforme fase de agressieve driftontlading op zichzelf los laat.

Terug naar Kaïn en Abel, waar we nu het gedrag van Kaïn (i.e. Kaïncomplex) als volgt kunnen begrijpen. Hij lijdt aan het onbewuste conflict dat de tegenstelling presenteert tussen de liefde van de vader en de agressie tegenover zijn, door de vader wél erkende, broer. Hierdoor trekt deze mythe andere registers open dan die over seksuele, oedipale agressiviteit. De broedermyste confronteert ons namelijk met de explosieve affectontlading als onze condition humaine.

Literatuur

FREUD, S. (1924d/2006). *De ondergang van het Oedipuscomplex*. Werken 9. Amsterdam: Boom.

HUTSEBAUT, D. & CORVELEYN, J. (red.) (1987). *Over de grens. De religieuze behoefte kritisch onderzocht*. Leuven: Universitaire Pers.

SCHOTTE, J. (1990). *Szondi avec Freud: sur la voie d'une psychiatrie pulsionnelle*. Bruxelles: De Boeck.

SZONDI, L. (1973). *Kaïn: Gestalten des Bösen*. Bern: Huber.

VAN HAUTE, Ph. & VERHAEGHE, P. (eds.) (2006). *Voorbij Oedipus? Twee psychoanalytische verhandelingen over het oedipuscomplex*. Amsterdam: Boom.

VERGOTE, A. (1967). *Godsdienstpsychologie*. Tielt: Lannoo.

VERGOTE, A. (1987). *Religie, geloof en ongelooft*. Psychologische studie. Kalmthout: Pelckmans.

Seminarie 'Vaders, zonen en islam:
migreren tussen Oedipus en Abraham

Brussel, 5 december 2012

IBRAHIM

ALS
GELOVIGE
VADER
IN DE
MIGRATIE

Hans Van Crombrugge
Instituut voor Gezinswetenschappen (HUB)

IBRAHIM ALS VOORBEELD VAN DE GELOVIGE
VADER IN DE MIGRATIE. EEN VERKENNING
VAN DE ISLAMITISCHE VERHALENSCHAT.

Hans Van Crombrugge

“O mijn lieve zoon. Ik zie in een droom dat ik je offer. Wel nu: wat is jouw kijk hierop?” (Q 37: 102)

“O vader, wie bracht jou die (zwarte) steen? Ibrahim antwoordde: ‘Iemand die niet toeliet dat ik alleen van jou zou afhankelijk zijn.’” (Al-Tabari)

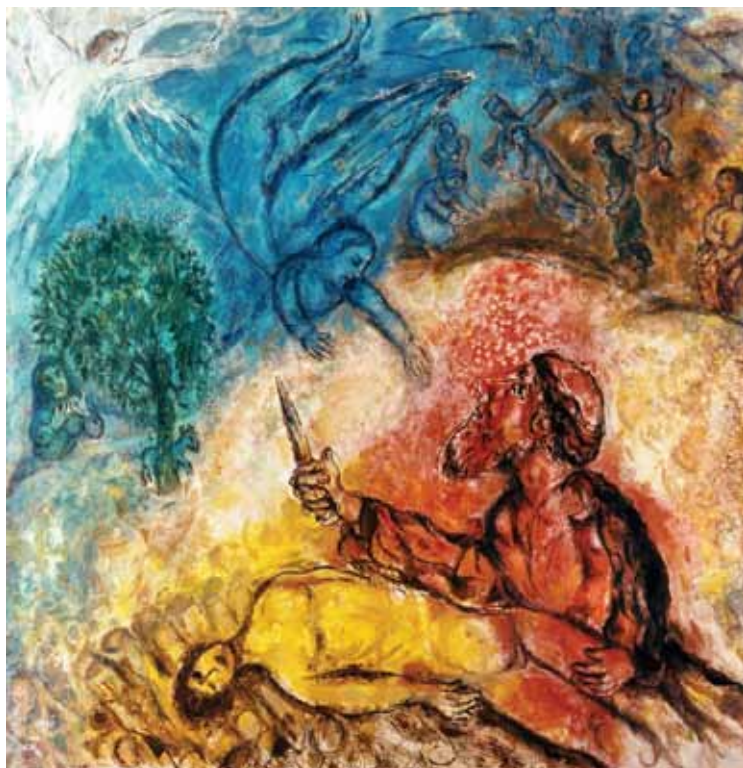
Inleiding

Vaders (en moeders) staan in tradities van verhalen waarin de kernwaarden van ouderschap doorgegeven, bevestigd, hertaald, aangepast worden in confrontatie met de eisen en uitdagingen van de concrete situatie waarin ze zich hier en nu bevinden. Al doende, doorheen praktijken, maken ouders nieuwe verhalen met ‘tekst’elementen uit de overlevering en elementen uit de contemporaine ‘context’.

Ook hulpverleners en zorgverstrekkers hebben hun verhalen over gezinnen, opvoeding, ouders, kinderen. En ook zij scheppen eigen verhalen in en door het werken met gezinnen, ouders en kinderen; verhalen over zin en nut van hun hulp en zorg.

Redouane Ben Driss stelt vast dat in het denken over en werken met vaders ‘in de ballingschap’ (over deze woordkeuze later meer) de Oedipusmythe centraal staat. De psychodynamiek tussen vader en zoon, (en moeder, en broers) wordt door hulpverleners geïnterpreteerd als en vanuit het Oedipuscomplex en de symbolische vadermoord.

De vaders (en moeders) die hun wortels hebben in de Maghreb en zelf opgegroeid zijn in een omgeving waarin de islam evident alomtegenwoordig was, begrijpen zichzelf vanuit andere verhalentradities. Tegenover de Griekse Oedipus stelt Redouane Ben Driss de islamitische Ibrahim. Of beter: tegenover de Oedipus zoals deze door de psychoanalyse verhaald wordt, stelt hij het verhaal van Ibrahim die zijn zoon wou offeren op vraag van God/Allah, maar wat ook vrijdeld werd door God/Allah. Vaderschap in de islam kan maar begrepen worden vanuit de verhalentraditie betreffende de offerbereidheid van Ibrahim, de vrijdeling door God/Allah en de ‘geboorte’ van de ‘nieuwe’ vader. De problematiek van de vaders ‘in ballingschap’ heeft dan weer alles van doen met de ‘clash’ van

In westerse afbeeldingen van het offer is de zoon vaak machteloos. Chagall brengt hier verschillende tradities bij elkaar en legt een link met de kruisdood.

twee vaderschapsculturen, van twee tegenover elkaar staande verhalentradities.

In deze bijdrage zou ik nader willen ingaan op een aantal elementen uit Redouane Ben Driss' diagnose en voorstel van therapie. Mijn kanttekeningen zijn niet deze van een psychoanalyticus, maar wel van een pedagoog die geboeid is door de islamitische pedagogiek en haar grondslagen, metaforen en idealen. Hier gaat het ons vooral om vaderschap in de islamitische (pedagogische) verhalentradities.

In zekere zin is deze bijdrage dan ook een aanvulling op en confrontatie met een wat ouder artikel van collega en psychoanalytica Danny Verstraeten en mezelf dat handelde over de 'westerse' vaderschapsbeelden in cultuurhistorisch perspectief. In wat volgt, vertrek ik van dezelfde intuïtie, met name dat de vaderbeelden in culturen veeldimensioneel zijn, dat er nooit één verhaal is geweest dat de vader vat, maar dat er vele verhalen zijn met vele verschillende accenten, waardoor er zowel discontinuïteit als continuïteit, zowel verschil als gelijkenis in de traditie(s) vastgesteld kunnen worden. Wat volgt kan ook gelezen worden als een zoeken naar de narratieve achtergronden van de (hedendaagse) islamitische gezinspedagogiek zoals we deze vinden in de islamitische pedagogische adviesliteratuur.

De rijkdom van de islamitische verhalen over Ibrahim als vader vormen een schat van inspiratie om vaders in de migratie te begrijpen als vader, gelovige en migrant en om met hen over deze thematiek van gedachten te wisselen. Het spreekt vanzelf dat zij zelf hun verhaal moeten vertellen. Maar het kan wellicht geen kwaad 'hun' verhalenschat – samen met hen – te verkennen, tegen de achtergrond van 'onze' verhalen.

Oedipus is niet de enige vader – de verdrongen vaderlijkheid

Dat in de hulpverlening de Oedipus van Freud 'incontournable' is, valt moeilijk te betwisten. Of met deze Oedipus alles gezegd is over vaders en vaderbeelden in 'het westen', lijkt me wel betwistbaar.

Vooreerst valt de Freudiaanse Oedipus niet samen met de Oedipus uit de Griekse mythologie. Freud brengt een heel eigenzinnige lezing die wellicht zelf psychoanalytisch geduid kan worden. Bij hem is Oedipus de zoon die de vader doodt en met zijn moeder huwt. Nergens vermeldt Freud – laat staan dat hij van daaruit zou vertrekken – de

aanvang van het verhaal. Alles begint met de vader – Laois – die zijn zoon wil doden omdat hem voorspeld is dat zijn zoon hem zou doden en dan zijn vrouw zou trouwen. Dit alles als straf voor de ontvoering en verleiding van een jongen door Laios. Het begin is dus niet de zoon die concurrent is van de vader, maar wel een man die zich vergrijpt aan een jongen en een vader die angst heeft door de zoon van de troon gestoten te worden.

Zoals er in Freuds beeld van zijn eigen vader geen plaats is voor een vader die reëel de zoon mishandelt, waardoor misbruik vanwege de vader wel fantasie van de angstige zoon moet zijn; zo ook is Freud blind voor Laois die zich vergrijpt aan een jongen en die angst heeft voor zijn zoon en hem daarom wil ombrengen. Nochtans is de vader die de zoon naar het leven staat een centraal gegeven in de Griekse mythologie. Zeus wordt de oppergod nadat hij zijn vader gedood heeft, niet omdat hij op de troon van zijn vader wil zitten, maar omdat Chronos zijn eigen kinderen voortdurend vermoordt om zelf alleenheerser te zijn en te blijven.

Het is Hagar die Ismaël in leven weet te houden door haar onverdroten zoektocht naar water, wat leidt tot het ontspringen van de Zam-Zam bron. [kunstenaar onbekend]

Terecht kan men aanvoeren dat ook in deze verhalen de relatie tussen vader en zoon er een is van concurrentie. Vader en zoon zijn voor elkaar een bedreiging. Vrijheid kan maar bedongen worden door moord. Kortom: conflict is dus ook hier de kern van de dynamiek tussen vader en zoon. Dat in de Griekse mythologie en in onze cultuur de vader wel degelijk een reëel gevaar is voor de zoon omwille van zijn machtspositie, wordt evenwel door Freud niet herkend. De positie van de vader is onaantastbaar. De wet van de vader is absoluut. Terecht geeft Redouane Ben Driss aan dat in de islam de wet van de vader Ibrahim niet absoluut is en dat de relatie met de zoon niet conflictueus is; het verhaal van het offer maakt dit duidelijk. Maar daarover later meer.

Eerst zou ik willen onderlijnen dat er in de niet-islamitische cultuur wel degelijk ook vele verhalen zijn waarin vaders wet niet absoluut is en vooral waarin de relatie tussen vader en zoon niet deze is van concurrenten. Zeus is de eigenlijke 'nieuwe' vader 'van Goden en mensen': hij geeft leven aan anderen in plaats van zich over te leveren aan agressie en machtswellust, ook al is in hij heer en meester over donder en bliksem. Dit laatste moeten we wel nuanceren: Zeus is als vader geen machtswellusteling, maar als man is hij toch wel een macho die op alle mogelijke manieren vrouwen verleidt en zelfs vaak overweldigt. In de Griekse mythologie – en zeker bij Homeros – vinden we vaak de uitdrukking 'mild en welwillend als een vader'. De zoon vreest niet de vader, maar heeft ontzag (aidos) voor de vader, is hem dankbaar en eert en viert daarom zijn vader (charis).

In de verhalen worden de kwaliteiten van de vader beschreven in 'esthetische' categorieën: bevallig, opwekkend, gracieus, krachtig, schenkend, gelukkig makend. De zoon kan hem bewonderen, door hem geprikkeld worden, dankbaar zijn, zich in hem verheugen. Denken we maar aan de wijze waarop de krijger Hector op ontroerende wijze als vader wordt voorgesteld. Of aan Odysseus die aanvankelijk krankzinnigheid voorwendt om zijn gezin niet te moeten verlaten, maar die Telemachus, zijn zoon die als list voor de ploeg geworpen wordt, niet kan overrijden, waardoor hij ontmaskerd wordt: een redelijke vader ziet zijn kind te graag om het te doden. Vergeten we ook niet hoe liefdevol de relatie is tussen Oedipus – zelf ook vader – en Antigone.

De relatie tussen vader en zoon wordt in deze oude Griekse verhalen gekenmerkt door 'liefde in plaats van wil en gehoorzaamheid'. Destijds hebben we in 'Vaders in soorten' deze zachtmoedige kant van de traditionele vaderbeelden als 'vaderlijkheid' afgezet tegen het even traditionele agressieve 'vaderschap'.

Deze vaderlijke liefde is ook geen onbekende in de joods-christelijke traditie. De goddelijke vader is niet deze die kinderofters vraagt, maar juist diegene die leven geeft. Zoals we nog zullen zien, is het verhaal uit Genesis van Abraham die zijn zoon meende te moeten offeren, maar die door God tegengehouden wordt, hiervoor illustratief. Ook in het christendom wordt God als vader benoemd, niet omwille van zijn almacht, maar juist omwille van zijn mildheid, vergevingsgezindheid, barmhartigheid. We kennen allemaal de parabel van de verloren zoon. Dit is de vader die zijn zoon zijn eigen weg laat gaan, die dagelijks bezorgd op uitkijk staat, die bereid is alles te vergeven, die verheugd is over de zoon die terugkeert, die geen oor heeft naar de zoon die meent beter te zijn dan de ander.

Ook deze vaderbeelden kennen we. Ook deze verhalen over de relaties tussen vaders en kinderen behoren tot onze erfenis. Oedipus is maar één verhaal en Freuds lezing is slechts één mogelijke interpretatie. Of Freud en met hem de psychoanalyse deze erfenis verdrongen hebben, kan ik niet zeggen. Wel opvallend is te moeten vaststellen dat Freud nergens ingaat op het offer van Abraham en op de figuur van Abraham, zelfs niet als hij het heeft over het ontstaan van het monotheïsme. Hij lijkt alleen Mozes (zonder vader, zonder zoon) te kennen.

Dit is des te opmerkelijk. We mogen immers veronderstellen dat Freud wel degelijk op de hoogte was van het verhaal van het offer van Abraham en van de aandacht die Abraham in de Verlichting kreeg als vader van de monotheïstische godsdiensten. Hij kende zeker en vast de discussies over het offer als symbool voor godsdienst(waan) zin, (im)moreel gedrag en opvoeding. Freuds Oedipus valt met andere woorden niet samen met de vaderbeelden van de niet-islamitische wereld. Deze vaderbeelden zijn bovendien niet eenduidig.

Abraham en Ibrahim offeren verschillend – verschil tussen Genesis en Koran

Ook in de niet-islamitische wereld kennen we het – een – verhaal over Abraham die zijn zoon in opdracht van God zijn zoon wou offeren.

Laat ons eens de twee verhalentradities naast elkaar zetten en kijken of Abraham op dezelfde wijze met zijn zoon omgaat als Ibrahim in het verhaal van het offer. Het meest opvallende verschil is dat Abraham zijn zoon in het ongewisse laat, daar waar Ibrahim met zijn zoon overlegt. In de Koran staat heel uitdrukkelijk dat Ibrahim aan zijn zoon zegt dat hij een droom heeft gehad. Hij ziet daarin hoe hij zijn zoon offert, waarop hij aan zijn zoon vraagt wat diens kijk op de zaak is. Ibrahim vraagt dus niet zozeer instemming vanwege zijn zoon, hij vraagt naar diens inzicht in de zaak.

Ibrahim is dus niet alleen een vader die God onvoorwaardelijk wil volgen en daartoe tot alles bereid is, hij erkent wel degelijk dat zijn zoon zelf ook in deze mag/moet spreken. Het geloof is dus niet alleen datgene wat de opvoeding bepaalt en dat je recht geeft over het leven van je zoon te beschikken. Het geloof is ook iets waarover je met je kind in de opvoeding moet spreken en waarin het inzicht van de jongere heel belangrijk is. In de Koran geeft de zoon aan dat de vader moet doen wat God hem zegt. De zoon wordt dus niet zomaar geslachtofferd, hij wil zich laten slachtofferen uit gehoorzaamheid, niet aan de vader maar wel aan God. De vader Ibrahim gaat met zijn zoon, die geen klein kind meer is (hij is op de leeftijd om met zijn vader 'mee te gaan'), in gesprek.

Het verhaal van het offer – zelfs in de beknopte versie van de Koran – biedt de vaders een model van vaderschap: geen (geloofs) opvoeding zonder dialoog met en instemming van het kind. In de gezaghebbende verhalen over het leven van Mohamed wordt dit geïllustreerd. De islamitische pedagogie die hierop voortbouwt zal dit stevast onderlijnen: opvoeding is niet alleen zorg voor de kleuter en spel met het kind, maar ook gesprek met de jongere. Vaders moeten hun jongere erkennen als een gesprekspartner.

De zoon zal zijn vader zelfs helpen om het offer tot een goed einde te brengen. Hij doet dat niet omdat zijn vader hem dat vraagt, maar wel omdat hij er zelf van overtuigd is dat het Gods wil is. De zoon

*Hagar in de woestijn,
door Marc Chagall.*

blijkt bovendien erg medevoelend te zijn: hij geeft zijn vader advies om ervoor te zorgen dat hij niet zou twijfelen en bovendien denkt hij aan zijn moeder en aan haar verdriet. Bij het offer zijn vader en zoon partners, medewerkers.

Zowel in de joodse, christelijke als islamitische (verhalen)tradities worstelen gelovigen met de vraag hoe God nu toch zo iets kon vragen van een vader. We kunnen de vele mogelijke antwoorden hier niet weergeven. Het merendeel van de oplossingen stelt dat God Abraham/Ibrahim op de proef wou stellen en dat geloof een kwestie van vertrouwen is: als God zo iets vraagt, mag je erop vertrouwen dat het goed zal komen.

Niet al deze argumentaties zijn even verantwoord en sommige kunnen gelezen worden als aanzettend tot onredelijke slaafse volgzaamheid en blindelings vertrouwen. Ik sluit me aan bij die moslimgeleerden die stellen dat het geloof geen blinde en slaafse volgzaamheid kan inhouden. Op meer dan een plaats wordt van de gelovige inzicht en vrije wil geëist. God heeft de mens – en niet de engelen gekozen – om hem te eren en te dienen, en wel juist omdat de mens ook de vrijheid heeft dat niet te doen, alleen de mens kan God dienen uit eigen wil. Ibrahim is een vader die bereid is offers te brengen voor God.

Interessant en inspirerend zijn dan ook vooral die verhalen over het offer die niet zozeer aangeven dat het offer een test is, maar wel een les die God Ibrahim wil leren. Een voorbeeld van deze versie van het offerverhaal vinden we terug in een recente Nederlandse vertaling van een oorspronkelijk Marokkaans volksverhaal. Het vertrekpunt in deze vertelling is de overmoed van Ibrahim. Zijn stamgenoten zijn verwonderd dat hij zo'n grote hoeveelheden van kostbare dieren aan God offert. In zijn geloofsijver, of is het eerder voortvarendheid, zegt hij dat dergelijke offers niets bijzonders zijn. Tegenover de grote edelmoedigheid van God stellen zijn offers niet veel voor. God schonk ons het leven, aan 'mijn edelmoedige Heer zou ik mijn eigen zoon offeren, als Allah mij een zoon zou schenken'.

Ismaël wordt geboren en groeit op. Ibrahim hecht zich erg aan het kind. Als hij zeven jaar geworden is, wordt Ibrahim in een droom door God herinnerd aan zijn grootsprakerige belofte. Tot tweemaal toe poogt Ibrahim de belofte af te kopen met dierenoffers om uiteindelijk dan toch zijn belofte uit te voeren. Zoals in vele andere verhalenversies

bespreekt hij vervolgens met zijn zoon wat te doen. Op het einde zegt het mes, dat weigert te snijden en door Ibrahim weggegooid wordt, dat het geen haar van zijn zoon zou kunnen krenken zonder toestemming van God. Daarop wijst de engel Gabriël hem een ram aan, zeggende dat God hem deze ram schenkt om te offeren.

Het verhaal geeft dus eigenlijk als boodschap aan de mens: je mag zoveel verlangen naar een kind en daar alles voor over hebben, maar het is niet aan de mens om 'goddeloze' beloften te doen. Het is niet aan de vader om te beloven dat hij zijn zoon zou offeren. God vraagt dat immers niet. Tegenover de belofte van Ibrahim om te doden staat de belofte van God om leven te schenken: we zullen je een zoon en een rijk nageslacht geven. Een vader beschikt trouwens niet over het leven van zijn kinderen. Dat hij verlangt naar een zoon is geen probleem – de kinderwens is zelfs heilig – maar er zijn grenzen voor de gelovige: je kind is je kind niet.

De boodschap van de Koran en van dergelijke verhalen is duidelijk: een vader mag verlangen en offerbereid zijn, maar het kind behoort God toe en God wil dat het kind een goede gelovige wordt en daarom moet een vader met zijn kind hierover praten.

Ismaël of Izaak – ballingschap of migratie

In de islamitische tradities bestaan ontelbare verhalen over Ibrahim, zijn zonen en vrouwen, die de verhalen in de Koran aanvullen. Het offer is slechts een moment uit het leven van Ibrahim. In wat volgt, kijken we even naar wat deze verhalen zeggen over de vader Ibrahim en over zijn relatie met zijn zo(o)n(en) en vrouw(en).

Eerst willen we toch even stilstaan bij een voor onze thematiek ogenschijnlijk twee onbelangrijke kwesties. Redouane Ben Driss spreekt over 'vaders in de ballingschap' en over 'Ismaël' als de te offeren zoon. Daarbij wil ik toch twee kanttekeningen plaatsen die wel degelijk relevant zijn voor inzicht in de islamitische vaderbeelden.

Wie is de zoon die Ibrahim wil offeren? Voor de doorsnee moslim is het evident dat dit Ismaël is en niet Izaak zoals Genesis zegt. In de Koran wordt de zoon evenwel niet benoemd. Zowel in de discussies onder geleerden, als in de gezaghebbende overleveringen, als in de vele volksverhalen, worden zowel Ismaël als Izaak als de te slachtofferen zoon aangeduid. Doorheen de eeuwen zijn er geleerden geweest

voor wie het als het ware heiligschennis is te zeggen dat het Izaak zou zijn, maar er zijn evengoed gezaghebbende compilaties die het in het midden laten en de versies met Izaak en deze met Ismaël gewoon naast elkaar plaatsen.

Dat de meerderheid van de moslims de dag van vandaag spontaan bij het offer aan Ismaël denkt – ook al zijn in de meer dan 250 opgetekende versies van het offerverhaal evenveel verhalen met Izaak als verhalen met Ismaël – heeft verschillende oorzaken. Geleerden zullen wijzen op de ‘functie’ van de verhalen met Ismaël: deze geven aan dat God niet alleen Israël uitverkoren heeft, maar ook de Arabieren (via Ismaëls huwelijk met een Arabische vrouw) en uiteindelijk geheel de mensheid (Mohamed en de Koran herinneren de mensheid aan de oproep van Ibrahim om zich te bekennen tot God, een oproep die aan alle mensen is gericht en die het oorspronkelijke verbond van God met de mensheid in herinnering roept). Hierdoor wordt Ibrahim – de vriend van God – de vader van alle mensen (een vader die God niet is).

Een andere, voor onze thematiek meer relevante, verklaring heeft meer met de verhalen zelf te maken. In Genesis, de joodse en de christelijke verhalen is Ismaël niet alleen een negatieve figuur – een wildeman – maar is Abraham ook een vader die zijn zoon en diens moeder Hagar verstoot en verbant. Tegenover deze verhalen, waarin Abraham niet echt een model van een goede vader is – welke vader verstoot zijn kind? – staan de vele islamitische verhalen waarin Ibrahim wel als een positieve vader naar voorgeschoven wordt, precies in relatie met zijn zoon Ismaël.

Hagar en Ismaël worden in deze verhalen niet verstoten. Ze gaan ook niet in ballingschap. De verhalen vertellen eerder dat Ibrahim, die omwille van zijn geloof een eeuwige migrant is, Hagar en Ismaël in die migratie meeneemt. In plaats van zijn energie te steken in het oplossen van de problematische verhouding in zijn huishouden tussen Sara en Hagar (over haar rol als gelovige moeder later meer) neemt hij Hagar en Ismaël mee naar een ander land.

In sommige verhalenversies wordt het zelfs zo voorgesteld dat Ibrahim Hagar en Ismaël bevrijdt uit de onderdrukking en mishandeling door Sara. En wat meer is: hij vertrouwt vrouw en kind niet aan God toe om ze dan alleen achter te laten. Ibrahim blijft zijn zoon bezoeken en met hem optrekken. Het beeld van Ibrahim als vader krijgt met andere

woorden vorm in de verhalen met Ismaël. Dat Ismaël de te offeren zoon is, is ook om die reden vanzelfsprekend.

Dit betekent – en dat is voor onze thematiek heel relevant – dat het beeld van Ibrahim als vader in die verhalen het beeld is van een vader in de migratie. Het levensverhaal van Ibrahim is niet dat van iemand die in ballingschap is, maar wel van iemand die voortdurend migreert, wat zijn persoon en zijn relaties onder druk zet.

Ondanks deze druk blijft hij een gelovige (dreiging met de dood door het vuur brengt hem niet aan het twijfelen), een goed mens (ook al wordt hij verdreven uit Beersheba, hij wreekt zich niet op zijn vijanden, integendeel) en een ‘famieliman’. Terugkeer zit er nooit in, maar hij blijft wel betrokken op zijn verwanten. Hij verlaat zijn vader, maar het gebed voor zijn vader is een prachtig bewijs van de onverbreekelijke band tussen zoon en vader. Hij kan niet samenwonen met Hagar en Ismaël, maar hij blijft betrokken op zijn opvoeding en neemt zijn vaderschap op. Ondanks al zijn reizen verliest hij het contact met zijn verwanten niet: denken we aan het verhaal van Lot die hij wil redden bij de vernietiging van de stad.

Ibrahim als zoon van zijn vader

Er mag dan al discussie zijn over wie nu eigenlijk de vader van Ibrahim is (Azar of Terah – er zijn verhalen waarin gezegd wordt dat Terah de eigenlijke vader is, en Azar de vader die na de dood van Terah Ibrahim opvoedde), in elk geval begint het verhaal van Ibrahim met het meningsverschil met zijn ‘Ab’ (is niet het woord voor de biologische vader (‘walid’), maar wel voor vader en ook verwante). Ibrahim vraagt zijn vader of het klopt dat hij afgoden dient. Vervolgens vraagt hij hem om op te houden met afgoden te vereren en drukt hij zijn vrees uit dat hij het slachtoffer zal worden van de Satan.

Hij verzoekt zijn vader daarom hem te volgen: ‘Ik zal u naar een pad leiden dat effen en recht is.’ Tegenover de zoon die dat heel voorzichtig en eerbiedig aan zijn vader vraagt, staat de vader die nogal nors reageert, vraagt hem met rust te laten en die bovendien dreigt Ibrahim te verbannen als hij hem niet gehoorzaamt. Ibrahim blijft rustig en in plaats van zijn vader te verwensen of met hem in discussie te gaan, zegt hij: ‘Vrede zij met u. Ik zal mijn Heer om vergiffenis voor u smeken. Hij is mij inderdaad genadig. En ik zal mij verre houden van

u en van hetgeen gij nevens Allah aanroept, en ik zal tot mijn Heer bidden; waarschijnlijk zal ik in mijn gebed tot mijn Heer niet worden teleurgesteld.' (Q 19: 47-48) Ibrahim dreigt dus met straf, maar wijst ook op Gods grote barmhartigheid. Hij vervloekt zijn vader niet, maar wenst hem vrede toe. Hij blijft wel op zijn standpunt staan en in plaats dat hij verbannen wordt, vertrekt hij zelf.

Ibrahim geeft hier een model van hoe een zoon zich moet gedragen tegenover zijn vader. Hij blijft respectvol en eerbiedig. Maar dit staat niet gelijk met zonder meer gehoorzamen of uit angst doen wat de vader zegt. Hij spreekt zijn vader niet tegen, maar hij zegt wel wat hij denkt en zwijgt dus niet. En als de vader daarmee niet kan leven, vertrekt hij, maar niet met slaande deuren. Integendeel, hij wenst zijn vader vrede en belooft God te bidden dat hij zijn vader zou vergeven.

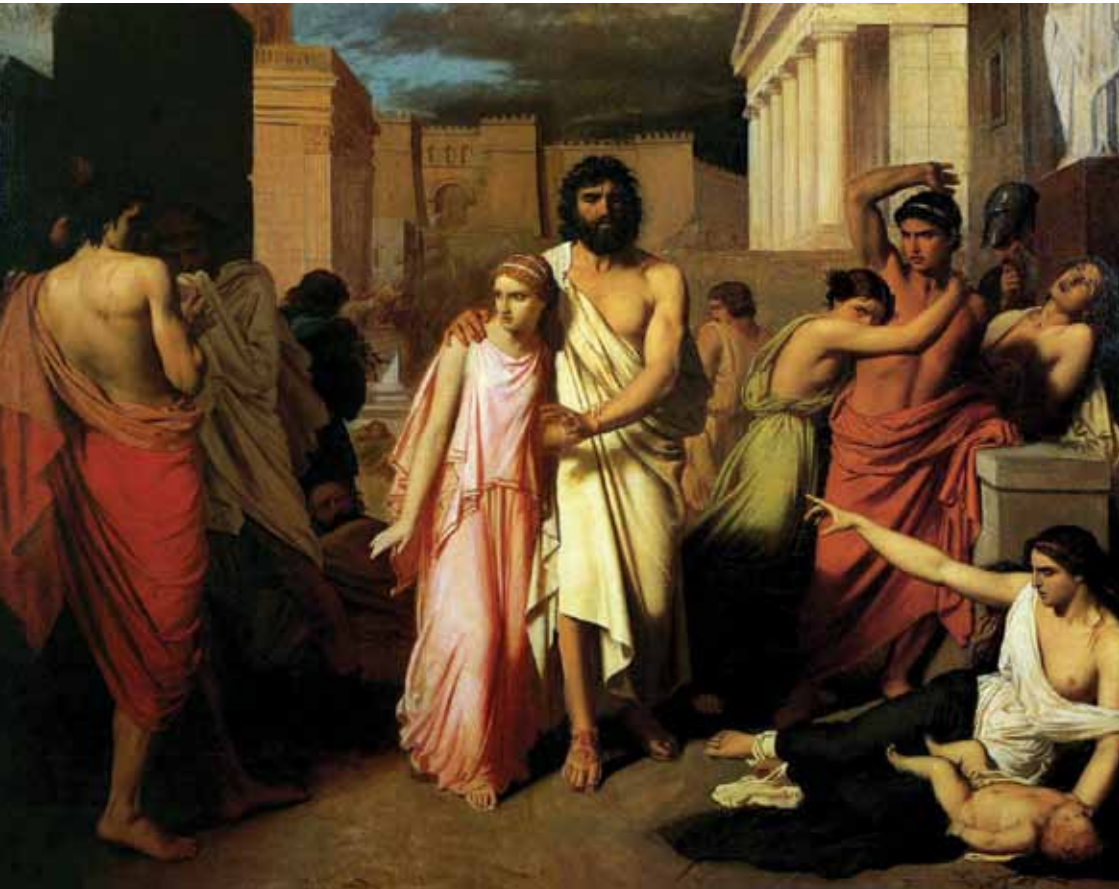
Ook al is er een conflict, de zoon zal de vader niet aanvallen, laat staan doden. Dit beeld van de vader-zoonverhouding komt dus overeen met wat Redouane Ben Driss zegt. Het bevestigt wat we reeds zagen bij het offer. In de ideale relatie tussen vader en zoon spreken en overleggen vaders en zonen met elkaar en moet elk voor zich beslissen.

In dit verhaal lijkt de zoon zelfs de opvoeder van de vader te zijn. Dit zegt veel over de grote verering die de islam heeft voor Ibrahim: hij is het model van de gelovige, zowel de gelovige vader als de gelovige zoon. Ibrahim – de vriend van God – was 'zachtmoedig, vol meegevoel en vol overgave aan God' (Q 11:75).

Ibrahim en Ismaël

Ibrahim blijft zijn verantwoordelijkheid als vader tegenover Ismaël opnemen. Regelmatig bezoekt hij Hagar en Ismaël, naargelang de verhalen al dan niet met toestemming van Sara en al dan niet voor langere perioden.

Het verhaal over de twee bezoeken van Ibrahim aan het huis van Ismaël staat symbool voor de blijvende betrokkenheid van Ibrahim op het welzijn van zijn zoon. De eerste keer wordt Ibrahim ongestraft ontvangen door de vrouw van Ismaël. Ibrahim gaat weg zonder zich bekend te maken. In haar lompheid heeft ze zelfs niet gevraagd wie de reiziger was. Ibrahim vraagt haar de groeten te doen aan haar echtgenoot en hem te zeggen dat hij 'de schat van zijn huis' moet vervangen. Als Ismaël thuis komt, voelt hij onmiddellijk dat zijn vader

Antigone leidt haar blinde vader Oedipus weg uit Thebe, door Charles François Jalabert

langsgekomen is en wanneer hij het relaas hoort van het bezoek, laat hij zich scheiden van zijn vrouw en trouwt met een andere vrouw. Bij het volgende bezoek is Ismaël opnieuw afwezig. De tweede vrouw is vriendelijk en gastvrij. Ook al weet ze niet wie de gast is, zij geeft hem eten en drinken. Ibrahim zegent haar en het voedsel. Bij zijn vertrek vraagt hij haar de groeten te doen aan haar echtgenoot en hem te zeggen dat de schat van het huis gezond is. Wanneer Ismaël thuis komt, voelt hij onmiddellijk dat zijn vader daar is geweest. Na het relaas van het bezoek, zegt hij zijn vrouw dat de gast zijn vader was en dat zij de schat van het huis is.

In dit verhaal blijkt de band tussen vader en zoon onverbreekelijk. Ibrahim blijft zijn zoon bezoeken, ook als deze een eigen gezin heeft. Omwille van de situatie is het huwelijk tot stand gekomen zonder zijn bemoeienis, maar toch geeft hij zijn oordeel over de vrouw en wil dat zijn zoon een andere vrouw trouwt. Ismaël blijkt niet alleen een hardwerkende man te zijn, maar ook een zoon die verbonden blijft met zijn vader als met geen ander. Hij voelt het steeds aan als zijn vader langsgekomen is. Hij begrijpt onmiddellijk de versluierde boodschap en volgt ook de raad op van zijn vader.

Een ander verhaal over Ibrahim en Ismaël geeft meer zicht op de relatie tussen vader en zoon. Ibrahim komt opnieuw op bezoek bij Ismaël. Hij deelt hem mee dat God hem een opdracht gegeven heeft. Zonder dat Ismaël weet wat de opdracht inhoudt, zegt hij dat Gods geboden opgevolgd moeten worden. Ibrahim zegt hem dan dat God hem gevraagd heeft om Gods huis te bouwen (of althans de fundamenten ervan) en dat zijn zoon hem daarbij moet helpen. Ze gaan op weg tot Ibrahim de plaats wijst waar het huis gebouwd moet worden. Ibrahim is diegene die de stenen op elkaar plaatst, Ismaël degene die ze aanbrengt.

Op een bepaald moment moet een hoeksteen aangebracht worden. De eerste steen die Ismaël brengt, wordt door Ibrahim afgekeurd als niet goed genoeg. Als Ismaël na een tweede zoektocht terugkeert met een meer geschikte steen, blijkt dat Ibrahim zelf al een prachtige hoeksteen (de zwarte steen) heeft geplaatst. Deze steen is hem immers door de engel Gabriël aangereikt. Op de vraag van Ismaël aan zijn vader wie hem de steen bracht, antwoordt Ibrahim: 'Iemand die niet toeliet dat ik alleen van jou afhankelijk zou zijn.' Of in een andere versie: 'Iemand die mij niet met jouw steen [deze taak] toevertrouwde. Gabriël bracht me deze steen'.

Het verhaal van het bouwen van de Ka'ba kan gelezen worden als een spiegelverhaal voor het verhaal van het offer. De vader krijgt een opdracht van God. Deze opdracht betreft ook de zoon. De vader vraagt de mening en de medewerking van de zoon. De zoon stemt in omdat het een vraag van God is. In het offerverhaal meent de vader dat de zoon geslachtofferd moet worden. In het verhaal van de bouw van de ka'ba meent de vader dat zijn zoon de goede hoeksteen moet vinden.

Zoals in het offerverhaal uiteindelijk God voor het offer zorgt (de ram die Gabriël brengt), zo is het ook hier Gabriël die op aanwijzing van God de hoeksteen brengt die deze van Ismaël moet vervangen. Blijkbaar mag de vader bij de zending die hem door God toevertrouwd is, niet alle gewicht bij de zoon leggen. Ismaël is een medewerker – uit eigen wil, omdat God dat wil – maar hij is niet de voltrekker van de opdracht. Het is niet de zoon die er voor moet zorgen dat de vader zijn missie tot een goed einde kan brengen. Vaders mogen van hun zoon medewerking vragen bij hun werken, maar mogen niet alle last bij de zoon leggen. Het is niet de zoon die de hoeksteen levert van het huis dat de vader bouwt. Het is God die de hoeksteen levert. Een vader mag en kan veel van zijn zoon verwachten, maar hij mag niet van zijn zoon verwachten dat deze de voltooiing zal brengen van zijn plannen.

De mens wikt, maar God beschikt. Vader wikt, de zoon werkt mee, maar de vader beschikt niet over de zoon. De zoon wikt, maar God beschikt. De vader mag de realisering van zijn plannen, de voltooiing van zijn leven niet laten afhangen van zijn zoon. Hij mag vragen dat zijn zoon meebouwt, maar hij mag niet bouwen op zijn zoon. De vader mag medewerking vragen aan zijn zoon, maar de zoon mag deze niet verlenen omdat zijn vader hem vraagt, maar wel omdat God het vraagt.

Het is normaal en goed dat de zoon de vader vertrouwt, respecteert en naar hem luistert, maar dat mag uiteindelijk niet de reden zijn waarom de zoon met de vader meewerkt. De zoon moet zelf goede redenen hebben. Telkens als Ibrahim te veel van zijn zoon verwacht – zich laten offeren, de hoeksteen voor het huis van God leveren – grijpt God in en krijgt Ibrahim als het ware een les in bescheidenheid. Of positiever geformuleerd: in deze verhalen krijgt de vader de boodschap dat hij zijn lot niet mag verbinden met dat van de zoon. Zoals de zoon het zijne niet mag verbinden met dat van zijn vader. Elkeen heeft zich te verbinden met God die de familiale verbondenheid overstijgt, relativeert, d.w.z. deze de juiste plaats toewijst.

Geen vader en zonen zonder moeders – Sara en Hagar als sterke vrouwen

In de vele verhalen over Ibrahim vinden we een duidelijk ideaalbeeld van de goede vader-zoonverhouding. Ibrahim is de ideale vader, omwille van zijn geloof en vertrouwen in God en ondanks de moeilijke levensomstandigheden van de migratie. Ismaël is het voorbeeld van de goede zoon, omwille van zijn geloof en vertrouwen in God en ondanks zijn moeilijke levensomstandigheden. De vader heeft een levensplan dat hem overstijgt, hij heeft het recht en ook de plicht zijn zoon daarin te betrekken, maar zijn zoon heeft evenzeer het recht en de plicht zijn levensplan dat hem overstijgt te volgen.

Vader en zoon zijn medewerkers, partners, maar elk met een eigen zelfstandigheid tegenover een derde die hen beiden overstijgt. Verschil van mening, ja zelfs de overtuiging dat de ander fout zit, moet kunnen worden uitgesproken tussen vader en zoon. Verwerping, verstoting, laat staan elkaar naar het leven staan, zijn geen opties. Oordelen kan en moet, zelf de eigen weg gaan ook, maar tegelijk blijven vader en zoon bekommerd om elkaars welzijn.

Het model van de vader-zoon relatie is er inderdaad niet een van concurrentie en rivaliteit. De ene moet niet dood opdat de ander zichzelf zou kunnen worden. Het model is er een van partnerschap, van samenwerking, en wel op grond van wederzijdse zelfstandigheid. De vader mag zijn macht niet gebruiken om de zoon in een bepaalde – ook al is dat volgens de vader de juiste – richting te dwingen. Vader en zoon moeten overleggen en zelf keuzes maken (of niet). In de verhalen staat Ismaël wel degelijk op zijn eigen benen. Zowel in het offerverhaal als dat van de bouw van de Ka'ba stemt de zoon wel in met zijn vader, maar is het God die de grenzen aangeeft hoeveel een vader mag vragen van zijn zoon, en hoever de instemming van de zoon mag gaan. Medewerking: ja, maar opgaan in elkaar: neen. Wederzijdse offerbereidheid: ja, maar overgave aan elkaar: neen.

Bij al deze aandacht voor de vader-zoonrelatie, zouden we de moeders vergeten. Bekend is de grote eerbied in de islam voor moeders: onder de voeten van de moeder ligt het paradijs. Bekend is ook de feitelijke intense band tussen moeder en zoon in de werkelijkheid. Redouane geeft aan hoe deze band onder invloed van de omstandigheden van de migratie dreigt te ontaarden in coalitievorming van zoon (en broers)

en moeders tegen de vader. In de verhalenschat van de islam en in het bijzonder deze waarin Ibrahim centraal staat, zijn er ook moeders: Sara en Hagar. We zouden de verhalen ook kunnen herlezen met de focus op hen. Daarvoor is hier geen plaats. Toch enkele aanduidingen dat de betekenis van Sara en Hagar niet onderschat mag worden.

Op de eerste plaats verschijnen Sara en Hagar als heel sterke vrouwen. Beiden bieden op hun beurt een oplossing voor een voor Ibrahim onoplosbaar probleem.

Tijdens hun zwerftocht komen Ibrahim en Sara in een land waarvan de tiran ter ore gekomen is dat Sara een prachtige vrouw is. Als hij haar opeist, ziet Ibrahim geen andere uitweg dan haar naar de machthebber te sturen. Het is Sara die de man zal trotseren en wel zodanig dat hij schrik krijgt, haar wegstuurt en bovendien nog een slavin/meid meegeeft. Het is ook Sara, die de kinderwens van Ibrahim niet zelf kan beantwoorden, die de oplossing brengt, door hem Hagar als vrouw te geven.

Dat Sara opkomt voor haar eigen zoon is niet meer dan normaal. Hagars liefde voor haar zoon zal daarop wel een correctie zijn. Daar waar Sara de toekomst van haar zoon wil veiligstellen door Hagar en haar zoon te vernederen en te onderdrukken, zal Hagar een andere weg kiezen. Zij gaat niet in concurrentie, maar zij vertrekt met haar zoon.

In feite is Hagar de sterke vrouw die de zending van Ibrahim zal helpen realiseren. Als Ibrahim als het ware gesetteld is met Sara en Izaak, is het Hagar die, met haar instemming om te vertrekken, niet alleen een oplossing biedt voor Ibrahims familiaal probleem, maar ook mee zal helpen om zijn missie te voltooien. Ibrahim verbant haar weliswaar niet en hij blijft haar ook bezoeken, hij laat haar toch wel alleen met haar zoon achter in een vreemd land.

Het is Hagar die Ismaël in leven weet te houden door haar onverdroten zoektocht naar water, wat leidt tot het ontspringen van de Zam-Zam bron. Het is Hagar die de verantwoordelijkheid voor het leven, de zorg en de opvoeding van Ismaël op zich zal nemen. Zij zorgt er immers voor dat een stam zich vestigt aan de bron zonder deze in bezit te nemen. Door haar standvastigheid, gastvrijheid en diplomatie zal zij zo haar zoon een veilige en goede opvoeding kunnen geven. Bij gebrek aan verwanten zal ze een sociaal netwerk met de plaatselijke bevolking uitbouwen. Zij zal haar zoon uithuwelijken aan een van hun vrouwen.

Hagar – zelf geboren als een slavin en driemaal ontheemd – zal de stammoeder worden van de Arabische stammen waaruit Mohamed geboren zal worden. Ook zij is een moeder die alles overheeft voor haar zoon, niet door mogelijke concurrenten uit te schakelen, niet door coalities te sluiten tegen iemand, maar wel door haar gastvrijheid en open houding tegenover de vreemden die haar nieuwe familie zullen worden.

Als Ibrahim een model-migrant is, dan is Hagar zeker symbool voor de 'hijra': het voortdurend migreren, niet op te vatten als ballingschap, maar wel als bedevaart.

Literatuur

BALMARY, M. (1995). *Le sacrifice interdit. Freud et la bible*. Paris: Livre de Poche.

DELANEY, C. (1998). *Abraham on trial. The social legacy of a biblical myth*. Oxford: Princeton University Press.

FIRESTONE, R. (1990). *Journeys in holy lands. The evolution of the Abraham-Ishmael legends in Islamic exegesis*. Albany: State University of New York Press.

PALMQUIST, S.R. & P. McPERSON RUDISILL (2009). Three perspectives on Abraham's defense against Kant's charge of immoral conduct. *The Journal of Religion*, 89(4), 467-497.

TRIBLE, P. & L.M. RUSSELL (Eds.) (2006). *Hagar, Sarah, and their children. Jewish, Christian, and Muslim perspectives*. Louisville: Westminster John Knox Press.

VALKENBERG, P. e.a. (2004). *In de voetsporen van Abraham*. Budel: Damon.

VAN CROMBRUGGE, H. & D. VERSTRAETEN (2002). De zachtmoedige vader. Vaderschap en vaderlijkheid: cultuurhistorische beschouwingen. In G. JENNES e.a., *Vaders in soorten*. (pp. 15-32). Tiel: Lannoo.

VAN CROMBRUGGE, H. (2008). Opvoeden met de Koran, hier en nu. In: G. JENNES, e.a., *Zin in gezin. Kan levensbeschouwing de duurzaamheid van gezinsrelaties bevorderen?* (pp. 153-166). Tiel: Lannoo.

'VADERS, ZONEN EN ISLAM:
MIGREREN TUSSEN OEDIPUS & ABRAHAM'

Seminarie op woensdag 5 december 2012

Vragen en reacties op de bijdragen

Een divers publiek van hulpverleners, academici en zeer betrokken personen luisterde met veel aandacht naar de bijdragen. Als inleiding tot het debat merkte moderator **Meryem Kanmaz** op dat ze twee uiteenlopende verwachtingen voelde bij de toehoorders: een verdere theoretische reflectie op de uitdagende visies en concepten die door de sprekers werden uiteengezet. Of een gesprek over de toepassing van al deze ideeën in de praktijk van de hulpverlening.

Voor een verdere theoretische discussie dient zich spontaan een hele reeks vragen aan:

- Kunnen we het Ibrahimverhaal en de Oedipusmythe, of toch Freuds interpretatie hiervan, eigenlijk wel met elkaar vergelijken, aangezien deze uit twee heel verschillende registers komen, een religieuze en een therapeutische?
- Is er plaats voor religie in de hulpverlening?
- Kunnen we de Oedipusmythe inderdaad als universeel beschouwen? En kunnen we deze dan vervangen door het Ibrahimverhaal?
- Klopt het dat er meer agressie zit in het 'westerse', oedipale model dan in het Ibrahimverhaal en zien we die agressie ook in de concrete 'westerse' vader-zoonrelaties?
- 'Van wie' zijn deze verhalen eigenlijk? Elk van ons kan zich afvragen: welke zijn 'mijn' verhalen? En hebben we niet het recht om ons al deze verhalen toe te eigenen?
- Kunnen of moeten we mensen alleen helpen met hun eigen verhalen? Is dat niet te beperkend?

Toch voelden de meeste aanwezigen meer voor een debat over de dagelijkse praktijk:

- Wat is het belang van deze verhalen voor de concrete hulpverlening?
- Hoe kunnen deze verhalen precies helpen?
- Kunnen of moeten we mensen alleen helpen met hun eigen verhalen? Is dat niet te beperkend?

Redouane Ben Driss: De maatschappij leeft altijd met mythes; dat is een universeel gegeven. Al deze verhalen zijn deel van onze intergenerationele erfenis. Al deze verhalen gaan over wat 'des mensen' is. In deze context is Ibrahim geen religieuze maar een mythologische figuur.

De inzet van deze verhalen sluit cliënten niet op, integendeel. We trekken natuurlijk altijd van het individuele verhaal van de individuele

cliënt. Maar die persoon heeft een kader, een cultuur. Die laat hij of zij niet bij de deur van je praktijk staan.

Als je vaststelt dat steeds dezelfde vragen, problemen, patronen terugkomen in deze 'individuele verhalen', wordt het tijd om op zoek te gaan naar verklaringen. Waarom voelen zo veel vaders in de migratie zich zo slecht in hun rol als vader? Hoe kunnen we dit duiden en hoe kunnen we hen helpen, positief inspireren? Dan kunnen deze mythes en verhalen de basis zijn van begrip, en van heling.

Koen Baeten: Psychologen hebben maar weinig modellen om mensen in hun lijden te begrijpen. Noodgedwongen vallen we terug op de psychiatrische modellen zoals bv. Freud die ontwikkelde. Misschien moeten psychologen op zoek naar andere kaders, verhalen die ons een voldoende universele bril aanreiken. Waar kunnen we iets mee in het intersubjectieve contact? Wat leert ons iets constructiefs over de wijze waarop we leren onszelf zijn als individu en over de manier waarop we als individuen met elkaar interageren? Het is wel belangrijk dat we voorzichtig blijven bij vergelijkingen van al deze verhalen, die zich per definitie tot zeer uiteenlopende interpretaties lenen.

Hans Van Crombrugge: In het jeugdhuis waar ik dertig jaar geleden actief was, kwamen Marokkaanse en Turkse jongeren. Nu heten zij niet langer 'Marokkaanse en Turkse jongeren', nu zijn dat allemaal 'moslimjongeren'. Religie wordt belangrijker voor veel mensen. Dat hoeft op zich geen probleem te zijn. Het is alleen jammer dat dit altijd zo negatief gelabeld wordt. Er zijn ook veel positieve aspecten. Religieuze verhalen zijn toch vooral verhalen van en over mensen. Het is intellectueel uitdagend, maar eigenlijk ook onze verdomde plicht, om alle verhalen die relevant zijn voor zoveel mensen die hier wonen, te leren kennen en begrijpen. Verhalen bieden kaders en argumenten voor een echte dialoog met – in dit geval – moslimvaders en -zonen. Dat geldt overigens niet alleen voor religieuze verhalen, ook boeken en films kun je daarvoor inzetten.

De confrontatie van deze verhalen is verrijkend; er zit veel gemeenschappelijks in. Overigens blijft religie toch vooral uit de praktijk, niet uit de verkondiging van grote principes of stellingen.

Uit het publiek komt de vraag van Gaby Jennes, voormalig directrice van het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, naar de risico's van de lezing van de Ibrahimmythe door Redouane Ben Driss voor de positie van vrouwen, moeders en dochters, in moslimgezinnen. Houdt hij nu een pleidooi voor een terugkeer naar een almachtige positie van de vader, én van de oudste zoon? Zal dat niet leiden tot meer, in plaats van minder agressie?

Redouane Ben Driss: De plaats van de vrouwen, in het gezin zowel als in de Ibrahimmythe, is natuurlijk zeer belangrijk. Met mijn verhaal wil ik hun rol zeker niet verminderen. Het is wel een feit dat het de rol van de vader is die vandaag vooral geproblematiseerd wordt, ook door de moeders! Ik heb ook veel moeders in therapie. Zij kampen evengoed met de zonen die teveel plaats innemen, die ook over hun moeders een misplaatst gezag laten gelden. Ook zij zijn vragende partij voor een herstel van het evenwicht in hun gezin, en dus een herwaardering van de rol van de vader. Zonder hun eigen positie daarom te minimaliseren of te verslechteren.

Laatste vraag: enkele sprekers hebben verwezen naar het 'geheim' van Abraham. Waaruit bestaat dit nu precies?

Redouane Ben Driss: Tja, een geheim kun je nooit echt kennen... Misschien is dat 'geheim' wel de les: dat we nooit alles kunnen weten? Of misschien zit dat geheim in zijn relatie met zijn eigen moeder, want daar vertelt de mythe niet veel over...

Hans Van Crombrugge: Als je als vader blokkeert, zit dat inderdaad toch vaak in de relatie met je eigen vader: de confrontatie dat wat je doet in de opvoeding zo sterk in de lijn ligt van wat je meekreeg, of integendeel, je poging om het helemaal anders te doen. Ibrahim verliet zijn ouderlijk huis naar aanleiding van een meningsverschil met zijn vader.

De sprekers besluiten hoe steeds weer opvalt hoeveel al onze verhalen op elkaar gelijken. Laat ons al deze verhalen blijven vertellen zodat we ook elkaar beter leren kennen.

Verslag door Lut Verstappen

Verslag van het seminarie van 5 december 2012 te Brussel

Waarom gaat het vaak fout tussen ouders en kinderen, tussen vaders en zonen in migrantengezinnen? Redouane Ben Driss, psycholoog-psychotherapeut bij CGG Brussel - Steunpunt Cultuursensitieve Zorg, ziet dagelijks vaders die vastlopen in hun vaderrol.

Hij stelt vast dat de 'westerse' Oedipusmythe, die klassiek het vader-zoonconflict weergeeft, niet werkt als kader om gezinnen in de migratie, vooral van Maghrebijnse origine, te helpen. In de islamitische Abraham- of Ibrahimmythe vindt hij inspiratie voor een meer gelijkwaardige vader- en zoonverhouding, een model van 'verantwoordelijk engagement' en van harmonie, eerder dan conflict, tussen vader en zoon.

Het Hoger Instituut voor Gezinwetenschappen van de Hogeschool-Universiteit Brussel gaat graag in op zijn vraag om samen na te denken over betere manieren om gezinnen in de migratie te ondersteunen. Tijdens een seminarie op 5 december repliceerden twee van onze medewerkers, Hans Van Crombrugge en Koen Baeten, tevens docenten in de opleiding Gezinwetenschappen, op zijn stelling.

